

Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
GERARD HOGAN
της 16ης Σεπτεμβρίου 2021¹

Υπόθεση C-251/20

Gtflix Tv
κατά
DR

[αίτηση του Cour de cassation
(Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου, Γαλλία)
για την έκδοση προδικαστικής απόφασης]

«Προδικαστική παραπομπή – Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – Κανονισμός 1215/2012 – Δημοσίευση στο διαδίκτυο σχολίων τα οποία δυσφημούν νομικό πρόσωπο – Αγωγές με αίτημα διόρθωση των στοιχείων, διαγραφή του περιεχομένου και αποκατάσταση της επελθούσας ζημίας – Διεθνής δικαιοδοσία για την εκδίκαση αγωγών με αντικείμενο τη χρηματική ικανοποίηση της επελθούσας ζημίας – Μηνύσεις στρατηγικής κατά της συμμετοχής του κοινού (SLAPP)»

I. Εισαγωγή

1. Από την έναρξη ισχύος της Συμβάσεως των Βρυξελλών για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων² και τη συνακόλουθη αντικατάστασή της από τις διάφορες εκδοχές του κανονισμού των Βρυξελλών³, το σύνολο του «εξευρωπαϊσμένου» ιδιωτικού διεθνούς δικαίου επιδιώκει να προωθήσει την προβλεψιμότητα και την ασφάλεια δικαίου κατά την απονομή της διεθνούς δικαιοδοσίας των δικαστηρίων των κρατών μελών σε αστικές υποθέσεις. Το σύστημα των Βρυξελλών επιδιώκει επίσης, όπου αυτό είναι εφικτό, τη συγκέντρωση των πιθανών δωσιδικιών όσον αφορά κάθε επιμέρους υπόθεση σε όσο το δυνατόν λιγότερες έννομες τάξεις, ήτοι σε αυτές που διατηρούν τη στενότερη σύνδεση με τη διαφορά.

2. Ωστόσο, οι σκοποί αυτοί αμφισβητήθηκαν σε μια σειρά υποθέσεων οι οποίες ανατρέχουν τουλάχιστον στην απόφαση που εξέδωσε το Δικαστήριο στην υπόθεση Shevill⁴ το 1995. Το πρόβλημα γίνεται ακόμη εντονότερο στην περίπτωση που ο ενάγων ζητεί να του επιδικαστεί αποζημίωση λόγω εξωσυμβατικής ευθύνης για δυσφημιστικές και άλλες παρεμφερείς δημοσιεύσεις και προβάλλει ότι η άδικη πράξη τον ζημίωσε σε περισσότερες από μία περιφέρειες

¹ Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

² Σύμβαση των Βρυξελλών, της 27ης Σεπτεμβρίου 1968, για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ΕΕ 1982, L 388, σ. 24).

³ Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2012, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ΕΕ 2012, L 351, σ. 1).

⁴ Απόφαση της 7ης Μαρτίου 1995, Shevill κ.λπ. (C-68/93, EU:C:1995:61).

δικαιοδοσίας. Υπ' αυτές τις περιστάσεις, δεν φαίνεται δυνατή η υιοθέτηση ενός κανόνα ο οποίος να ρυθμίζει κατά τρόπο ικανοποιητικό αυτούς τους δυνητικώς αντικρουόμενους στόχους, αφενός της ασφάλειας δικαίου, της προβλεψιμότητας και της εγγύτητας προς τη διαφορά και, αφετέρου, την αποφυγή της ύπαρξης περισσότερων αρμόδιων δικαστηρίων. Οι δυσχέρειες αυτές εντείνονται έτι περαιτέρω από τις τεχνολογικές εξελίξεις στον σύγχρονο κόσμο, όταν τα φερόμενα ως δυσφημιστικά ή άλλως αθέμιτα σχόλια έχουν δημοσιευθεί στο διαδίκτυο.

3. Αυτό είναι σε γενικές γραμμές το νομικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται τα σύνθετα ζητήματα δικαιοδοσίας που τίθενται με την παρούσα αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, η οποία αφορά την ερμηνεία του άρθρου 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012.

4. Η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Gtflix Tv, εταιρίας παραγωγής υλικού ψυχαγωγίας ενηλίκων που εδρεύει στην Τσεχία, και του DR, σκηνοθέτη, παραγωγού και διανομέα πορνογραφικών ταινιών ο οποίος διαμένει στην Ουγγαρία, και έχει ως αντικείμενο την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης για υποτιθέμενες δυσφημιστικές δηλώσεις στις οποίες προέβη ο DR σε διάφορες ιστοσελίδες και φόρουμ. Ωστόσο, πριν από την εξέταση των ουσιαστικών νομικών ζητημάτων είναι κατ' αρχάς αναγκαία η παράθεση των σχετικών νομικών διατάξεων.

II. Το νομικό πλαίσιο

A. Διεθνές δίκαιο

5. Η Σύμβαση των Παρισίων περί προστασίας της βιομηχανικής ιδιοκτησίας, η οποία υπογράφηκε στις 20 Μαρτίου 1883, αναθεωρήθηκε στη Στοκχόλμη στις 14 Ιουλίου 1967 και τροποποιήθηκε στις 28 Σεπτεμβρίου 1979 (*United Nations Treaty Series*, τόμος 828, αριθ. 11851, σ. 305), αφορά τη βιομηχανική ιδιοκτησία υπό την πλέον ευρεία έννοια του όρου και καλύπτει τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας, τα εμπορικά σήματα, τα βιομηχανικά σχέδια, τα υποδείγματα χρησιμότητας, τα σήματα υπηρεσιών, τις εμπορικές επωνυμίες, τις γεωγραφικές ενδείξεις και την καταπολέμηση του αθέμιτου ανταγωνισμού.

6. Το άρθρο 10α της εν λόγω Συμβάσεως ορίζει τα εξής:

«(1) Αι χώραι της Ενώσεως υποχρεούνται να εξασφαλίζωσιν εις τους υπηκόους της Ενώσεως αποτελεσματικήν προστασίαν κατά του αθεμίτου ανταγωνισμού.

(2) Συνιστά αθέμιτον ανταγωνισμόν πάσα πράξις ανταγωνισμού αντικειμένη εις τα χρηστά ήθη της Βιομηχανίας και του Εμπορίου.

(3) Ειδικώς δέον ν' απογορευθώσι:

1ον) Πάσαι αι πράξεις αίτινες δύνανται να δημιουργήσωσι καθ' οιονδήποτε τρόπον σύγχυσιν ως προς την επιχείρησιν, τα προϊόντα ή την βιομηχανικήν ή εμπορικήν δραστηριότητα ανταγωνισμού των.

2ον) Οι ψευδείς ισχυρισμοί εν τη ασκήσει του εμπορίου οίτινες δύνανται να δυσφημήσωσι την επιχείρησιν τα προϊόντα ή την βιομηχανικήν ή εμπορικήν δραστηριότητα ανταγωνισμού τινος.

3ον) Αι ενδείξεις ή οι ψευδείς ισχυρισμοί των οποίων η χρήση εν τη ασκήσει του εμπορίου δύναται να παραπλανήσει το κοινόν ως προς την φύσιν, την μέθοδο κατασκευής, τα χαρακτηριστικά, τον τρόπον χρήσεως ή την ποσότητα των εμπορευμάτων».

B. Το δίκαιο της Ένωσης

1. Κανονισμός 1215/2012

7. Οι αιτιολογικές σκέψεις 13 έως 16 και 21 του κανονισμού 1215/2012 αναφέρουν τα εξής:

«(13) Οι δικαστικές διαφορές που υπάγονται στον παρόντα κανονισμό πρέπει να παρουσιάζουν σύνδεσμο με το έδαφος των κρατών μελών. Συνεπώς, οι κοινοί κανόνες περί διεθνούς δικαιοδοσίας θα πρέπει, κατά κανόνα, να εφαρμόζονται όταν ο εναγόμενος έχει την κατοικία του σε κράτος μέλος.

(14) Ο εναγόμενος που δεν έχει την κατοικία του σε κράτος μέλος θα πρέπει γενικώς να υπόκειται στους εθνικούς κανόνες περί διεθνούς δικαιοδοσίας που ισχύουν στο κράτος μέλος του επιληφθέντος δικαστηρίου.

Ωστόσο, προκειμένου να διασφαλιστεί η προστασία των καταναλωτών και των εργαζομένων, να προστατευθεί η διεθνής δικαιοδοσία των δικαστηρίων των κρατών μελών στις περιπτώσεις που έχουν αποκλειστική διεθνή δικαιοδοσία και να καταστεί σεβαστή η αυτονομία των διαδίκων, ορισμένοι κανόνες περί διεθνούς δικαιοδοσίας του παρόντος κανονισμού εφαρμόζονται ανεξαρτήτως του τόπου κατοικίας του εναγομένου.

(15) Οι κανόνες περί διεθνούς δικαιοδοσίας θα πρέπει να παρουσιάζουν υψηλό βαθμό προβλεψιμότητας και να βασίζονται στην αρχή της γενικής δωσιδικίας της κατοικίας του εναγομένου. Η δωσιδικία αυτή θα πρέπει να ισχύει πάντοτε, εκτός από μερικές συγκεκριμένες περιπτώσεις όπου το επίδικο αντικείμενο ή η αυτονομία των διαδίκων δικαιολογεί άλλο συνδετικό στοιχείο. Η κατοικία των νομικών προσώπων πρέπει να καθορίζεται αυτοτελώς ώστε να αυξάνεται η διαφάνεια των κοινών κανόνων και να αποφεύγονται οι συγκρούσεις δικαιοδοσίας.

(16) Η δωσιδικία της κατοικίας του εναγομένου πρέπει να συμπληρωθεί από εναλλακτικές δωσιδικίες που θα ισχύουν λόγω του στενού συνδέσμου μεταξύ του δικαστηρίου και της διαφοράς ή για την ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Η ύπαρξη στενού συνδέσμου θα πρέπει να παρέχει ασφάλεια δικαίου και να αποφεύγεται το ενδεχόμενο ο εναγόμενος να ενάγεται ενώπιον δικαστηρίου κράτους μέλους το οποίο δεν μπορούσε ευλόγως να προβλέψει. Αυτό το στοιχείο είναι σημαντικό, ιδίως σε διαφορές που αφορούν εξωσυμβατικές υποχρεώσεις οι οποίες απορρέουν από παραβιάσεις της ιδιωτικότητας και του δικαιώματος της προσωπικότητας, περιλαμβανομένης της δυσφήμισης.

[...]

(21) Για λόγους αρμονικής απονομής της δικαιοσύνης θα πρέπει να ελαχιστοποιηθεί η πιθανότητα παράλληλης εκδίκασης μιας υπόθεσης και να αποφεύγεται η έκδοση ασυμβιβάστων αποφάσεων σε διαφορετικά κράτη μέλη. Θα πρέπει να προβλεφθεί σαφής και αποτελεσματικός μηχανισμός για την επίλυση των περιπτώσεων εκκρεμοδικίας και

συνάφειας και για την αποφυγή προβλημάτων που απορρέουν από τις διαφοροποιήσεις στα κράτη μέλη ως προς τον χρόνο από τον οποίο μια υπόθεση θεωρείται ότι εκκρεμεί. Για τους σκοπούς του παρόντος κανονισμού θα πρέπει να καθοριστεί ο χρόνος αυτός αυτοτελώς.»

8. Οι κανόνες για τη δικαιοδοσία περιέχονται στο κεφάλαιο II του εν λόγω κανονισμού, το οποίο περιλαμβάνει τα άρθρα 4 έως 34.

9. Το άρθρο 4, παράγραφος 1, του κανονισμού 1215/2012, το οποίο υπάγεται στο επιγραφόμενο «Γενικές διατάξεις» τμήμα 1 του κεφαλαίου II, ορίζει τα εξής:

«Με την επιφύλαξη των διατάξεων του παρόντος κανονισμού, τα πρόσωπα που έχουν την κατοικία τους στο έδαφος κράτους μέλους ενάγονται ενώπιον των δικαστηρίων αυτού του κράτους μέλους, ανεξάρτητα από την ιθαγένειά τους.»

10. Το άρθρο 5, παράγραφος 1, του εν λόγω κανονισμού, το οποίο περιλαμβάνεται στο τμήμα 1, ορίζει τα εξής:

«Τα πρόσωπα που έχουν την κατοικία τους σε κράτος μέλος μπορούν να εναχθούν ενώπιον των δικαστηρίων άλλου κράτους μέλους μόνο σύμφωνα με τους κανόνες που περιλαμβάνονται στα τμήματα 2 έως 7 του παρόντος κεφαλαίου.»

11. Το γράμμα του άρθρου 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012 είναι πανομοιότυπο με το γράμμα του άρθρου 5, σημείο 3, του κανονισμού (ΕΚ) 44/2001 του Συμβουλίου, της 22ας Δεκεμβρίου 2000, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ΕΕ 2001, L 12, σ. 1), ο οποίος καταργήθηκε από τον κανονισμό 1215/2012, και αντιστοιχεί στο γράμμα του άρθρου 5, σημείο 3, της Συμβάσεως των Βρυξελλών. Η διάταξη αυτή, η οποία αποτελεί μέρος του επιγραφόμενου «Ειδικές δικαιοδοσίες» τμήματος 2 του κεφαλαίου II του κανονισμού 1215/2012, ορίζει τα εξής:

«Πρόσωπο που έχει την κατοικία του σε κράτος μέλος μπορεί να εναχθεί σε άλλο κράτος μέλος:

[...]

2) ως προς ενοχές εξ αδικοπραξίας ή οιονεί αδικοπραξίας, ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός.»

12. Το άρθρο 30 του κανονισμού 1215/2012 ορίζει τα εξής:

«1. Όταν συναφείς αγωγές εκκρεμούν ενώπιον δικαστηρίων διαφορετικών κρατών μελών, κάθε δικαστήριο εκτός του πρώτου επιληφθέντος μπορεί να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία.

2. Όταν οι αγωγές αυτές εκκρεμούν σε πρώτο βαθμό δικαιοδοσίας ενώπιον του πρώτου επιληφθέντος δικαστηρίου, κάθε άλλο δικαστήριο δύναται επίσης, με αίτηση ενός από τους διαδίκους, να διαπιστώσει την έλλειψη διεθνούς δικαιοδοσίας του, υπό την προϋπόθεση ότι το πρώτο δικαστήριο έχει διεθνή δικαιοδοσία και για τις δύο αγωγές και ότι το δίκαιό του επιτρέπει την ένωση συναφών υποθέσεων.

3. Είναι συναφείς, κατά την έννοια του παρόντος άρθρου, αγωγές που συνδέονται μεταξύ τους τόσο στενά ώστε να υπάρχει συμφέρον να εξετασθούν και να εκδικασθούν ταυτόχρονα,

προκειμένου να αποφευχθεί η έκδοση ασυμβίβαστων μεταξύ τους αποφάσεων αν τυχόν οι υποθέσεις εκδικάζονταν χωριστά.»

2. Κανονισμός (ΕΚ) 864/2007

13. Η αιτιολογική σκέψη 7 του κανονισμού (ΕΚ) 864/2007 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Ιουλίου 2007, για το εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές (Ρώμη II)⁵, ορίζει τα εξής:

«(7) Το ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής και οι διατάξεις του παρόντος κανονισμού θα πρέπει να συνάδουν προς τον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 44/2001 του Συμβουλίου, της 22ας Δεκεμβρίου 2000, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις («Βρυξέλλες I»)⁶ και προς τα νομοθετήματα σχετικά με το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές.»

14. Το άρθρο 4 του εν λόγω κανονισμού, το οποίο επιγράφεται «Γενικός κανόνας», ορίζει τα εξής:

«1. Το εφαρμοστέο δίκαιο επί εξωσυμβατικής ενοχής η οποία απορρέει από αδικοπραξία είναι το δίκαιο της χώρας στην οποία επέρχεται η ζημία, ανεξαρτήτως της χώρας στην οποία έλαβε χώρα το ζημιολόγο γεγονός καθώς και της χώρας ή των χωρών στις οποίες το εν λόγω γεγονός παράγει έμμεσα αποτελέσματα, εκτός αν ορίζεται άλλως στον παρόντα κανονισμό.»

2. Ωστόσο, αν ο φερόμενος ως υπαίτιος και ο ζημιωθείς έχουν, κατά τον χρόνο επέλευσης της ζημίας, τη συνήθη διαμονή τους στην ίδια χώρα, εφαρμόζεται το δίκαιο της χώρας αυτής.

3. Εάν, από το σύνολο των περιστάσεων, συνάγεται ότι η αδικοπραξία εμφανίζει προδήλως στενότερο δεσμό με χώρα άλλη από εκείνη που ορίζεται στις παραγράφους 1 ή 2, εφαρμόζεται το δίκαιο της χώρας αυτής. Ο προδήλως στενότερος δεσμός με άλλη χώρα μπορεί να βασίζεται ιδίως σε προϋπάρχουσα σχέση μεταξύ των μερών, όπως σύμβαση, η οποία συνδέεται στενά με την εν λόγω αδικοπραξία.»

15. Το άρθρο 6, παράγραφοι 1 έως 2, του ίδιου κανονισμού, το οποίο επιγράφεται «Αθέμιτος ανταγωνισμός και πράξεις που περιορίζουν τον ελεύθερο ανταγωνισμό», ορίζει τα εξής:

«1. Το εφαρμοστέο δίκαιο στην εξωσυμβατική ενοχή η οποία απορρέει από πράξη αθέμιτου ανταγωνισμού είναι το δίκαιο της χώρας στην οποία θίγονται ή ενδέχεται να θιγούν οι σχέσεις ανταγωνισμού ή τα συλλογικά συμφέροντα των καταναλωτών.

2. Αν πράξη αθέμιτου ανταγωνισμού θίγει αποκλειστικά τα συμφέροντα συγκεκριμένου ανταγωνιστή, εφαρμόζεται το άρθρο 4.»

Γ. Γαλλικό δίκαιο

16. Στο γαλλικό δίκαιο, ο αθέμιτος ανταγωνισμός αναφέρεται σε κάθε πράξη η οποία συνιστά υπερβολική χρήση της ελευθερίας ασκήσεως επιχειρηματικής δραστηριότητας, μέσω διαδικασιών που αντίκεινται στους κανόνες, τα ήθη και τα έθιμα, και συνεπάγεται ζημία. Μεταξύ

⁵ ΕΕ 2007, L 199, σ. 73.

⁶ ΕΕ 2001, L 12, σ. 1.

των αναγνωρισμένων μορφών αθέμιτου ανταγωνισμού συγκαταλέγεται η πράξη της δυσφημίσεως η οποία, κατά τη νομολογία του Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου της Γαλλίας, συνίσταται στην αποκάλυψη πληροφοριών οι οποίες είναι πιθανό να δυσφημίσουν κάποιον ανταγωνιστή⁷. Αυτή η αδικοπραξία του αστικού δικαίου –η οποία διακρίνεται από το (ποινικό αδίκημα) της συκοφαντικής δυσφημίσεως– διέπεται από τους γαλλικούς κανόνες περί αστικής ευθύνης.

III. Το ιστορικό της κύριας δίκης και η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως

17. Η Gtflix Tv είναι εταιρία με έδρα στην Τσεχική Δημοκρατία, η οποία παράγει και διανέμει αυτά τα οποία περιγράφονται ενίοτε κατ' ευφημισμόν ως τηλεοπτικά προγράμματα περιεχομένου που προορίζεται για ενήλικους. Ο DR είναι σκηνοθέτης, παραγωγός και διανομέας πορνογραφικών ταινιών, ο οποίος κατοικεί στην Ουγγαρία. Οι ταινίες του προωθούνται στην αγορά μέσω ιστοτόπων που διατηρεί ο ίδιος στην Ουγγαρία.

18. Προβάλλεται ότι ο DR προέβαινε τακτικά σε δυσφημιστικά σχόλια εις βάρος της Gtflix Tv σε διάφορους ιστοτόπους και φόρουμ. Η Gtflix Tv επέδωσε στον DR εξώδικο ζητώντας του να αποσύρει τα σχόλια αυτά. Κατόπιν της αρνήσεώς του, η Gtflix Tv κατέθεσε αίτηση ασφαλιστικών μέτρων εις βάρος του DR ενώπιον του προέδρου του Tribunal de grande instance, Lyon (πολυμελούς πρωτοδικείου της Λυών, Γαλλία). Στο πλαίσιο της διαδικασίας αυτής η Gtflix Tv ζήτησε την έκδοση αποφάσεως ασφαλιστικών μέτρων διά της οποίας ο DR θα υποχρεωνόταν:

- να παύσει, επ' απειλή χρηματικής ποινής, κάθε δυσφημιστική πράξη που στρέφεται κατά της Gtflix Tv και του ιστοτόπου της, καθώς και να δημοσιεύσει μια ανακοίνωση νομικού περιεχομένου στη γαλλική και την αγγλική γλώσσα σε κάθε ένα από τα σχετικά φόρουμ·
- να επιτρέψει στην Gtflix Tv να αναρτήσει ένα σχόλιο στα φόρουμ τα οποία διαχειρίζεται ο DR·
- να καταβάλει στην Gtflix Tv το συμβολικό ποσό του ενός ευρώ προς αποκατάσταση της οικονομικής της ζημίας, καθώς και του ίδιου ποσού προς ικανοποίηση της ηθικής της βλάβης.

19. Ο καθ' ου η αίτηση απάντησε προβάλλοντας ένσταση ελλείψεως διεθνούς δικαιοδοσίας του γαλλικού δικαστηρίου. Το Tribunal de grande instance, Lyon (πολυμελές πρωτοδικείο Λυών), έκανε δεκτή τη σχετική ένσταση του καθ' ου η αίτηση.

20. Η Gtflix Tv άσκησε έφεση κατά της ως άνω αποφάσεως ενώπιον του Cour d'appel de Lyon (εφετείου Λυών, Γαλλία), αυξάνοντας το αρχικό ποσό που αξίωνε για την υλική και ηθική της βλάβη στη Γαλλία στα 10 000 ευρώ. Με απόφαση που εξέδωσε στις 24 Ιουλίου 2018, το εφετείο επικύρωσε επίσης την έλλειψη διεθνούς δικαιοδοσίας του γαλλικού δικαστηρίου.

21. Ακολούθως, η αναιρεσείουσα άσκησε αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του Cour de cassation (Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου, Γαλλία). Ενώπιον του δικαστηρίου αυτού, η Gtflix Tv στρέφεται κατά της από 24 Ιουλίου 2018 αποφάσεως του εφετείου με την οποία κρίθηκε ότι τα γαλλικά δικαστήρια στερούνται διεθνούς δικαιοδοσίας, εν αντιθέσει προς τα τσεχικά, καθόσον, κατά την άποψή της, τα δικαστήρια ενός κράτους μέλους έχουν πράγματι δικαιοδοσία να επιληφθούν υποθέσεων που αφορούν τη ζημία που επήλθε στο έδαφος του εν λόγω κράτους μέλους από περιεχόμενο που αναρτήθηκε στο διαδίκτυο από τη στιγμή που το περιεχόμενο αυτό κατέστη προσβάσιμο στο εν λόγω κράτος μέλος. Δεχόμενο ότι τα γαλλικά δικαστήρια στερούνται

⁷ Cass. com., 24 Σεπτεμβρίου 2013, αριθ. 12-19.790. Βλ., επίσης, cass. com., 18 Οκτωβρίου 2016, αριθ. 15-10.384· cass. com., 15 Ιανουαρίου 2020, αριθ. 17-27.778, και cass. com., 4 Μαρτίου 2020, αριθ. 18-15.651.

διεθνούς δικαιοδοσίας λόγω του ότι τα σχόλια που φέρονται ως δυσφημιστικά και αναρτήθηκαν στο διαδίκτυο δεν αρκεί να είναι προσβάσιμα στην περιφέρεια της δικαιοδοσίας του επιληφθέντος δικαστηρίου, αλλά απαιτείται επίσης να έχουν κάποιο ενδιαφέρον για τους κατοίκους του εν λόγω κράτους μέλους, το Cour d'appel de Lyon (εφετείο Λυών) παρέβη το άρθρο 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012.

22. Το αιτούν δικαστήριο φαίνεται να θεωρεί μεν ότι η απόφαση του Cour d'appel de Lyon (εφετείου Λυών) πάσχει πράγματι πλάνη περί το δίκαιο, αλλά και ότι η έλλειψη διεθνούς δικαιοδοσίας των γαλλικών δικαστηρίων για την εκδίκαση αιτήσεων με αντικείμενο τη διόρθωση ή τη διαγραφή των σχολίων είναι παρά ταύτα δικαιολογημένη. Πράγματι, από την απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2017, *Bolagsupplysningen* και *Ilsejan* (C-194/16, EU:C:2017:766), συνάγεται ότι το αίτημα διορθώσεως ή διαγραφής στοιχείων δεν μπορεί να αχθεί ενώπιον των δικαστηρίων μιας χώρας απλώς και μόνον για τον λόγο ότι τα στοιχεία αυτά είναι προσβάσιμα από αυτό το κράτος μέλος. Το ως άνω σκεπτικό, βεβαίως, περιέχεται σε απόφαση που εκδόθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαδικασίας που αφορούσε δυσφήμιση. Ωστόσο, στον βαθμό που στηρίχθηκε στο γεγονός ότι τα επίμαχα στοιχεία είναι διαθέσιμα παντού, η συλλογιστική αυτή είναι εφαρμοστέα κατ' αναλογία και σε αιτήματα εξάλειψης ή διόρθωσης ισχυρισμών οι οποίοι είναι πιθανό να (φέρεται ότι) συνιστούν πράξεις δυσφημίσεως.

23. Εντούτοις, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, όσον αφορά τις αξιώσεις χρηματικής ικανοποιήσεως που συνδέονται με την ύπαρξη τέτοιου είδους πράξεως αθέμιτου ανταγωνισμού, εάν η ενάγουσα μπορεί να ασκήσει ένδικο βοήθημα ενώπιον των δικαστηρίων κάθε κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου αποκτά ή απέκτησε το κοινό πρόσβαση στο περιεχόμενο που αναρτήθηκε στο διαδίκτυο, ασκώντας παράλληλα και αγωγή με σκοπό τη διόρθωση των στοιχείων, τη διαγραφή του περιεχομένου και την επιδίκαση χρηματικής ικανοποιήσεως για ηθική βλάβη και για οικονομική ζημία ή εάν πρέπει να ασκήσει αυτή την αξίωση προς αποζημίωση ενώπιον του δικαστηρίου που είναι αρμόδιο να διατάξει τη διόρθωση των στοιχείων και τη διαγραφή των δυσφημιστικών σχολίων.

24. Υπ' αυτές τις περιστάσεις, το Cour de cassation (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

«Έχουν οι διατάξεις του άρθρου 7, σημείο 2, του κανονισμού (ΕΕ) 1215/2012 την έννοια ότι το πρόσωπο το οποίο, θεωρώντας ότι προσβλήθηκαν τα δικαιώματά του λόγω της διάδοσης δυσφημιστικών σχολίων στο διαδίκτυο, ασκεί ένδικο βοήθημα με σκοπό τόσο τη διόρθωση των σχετικών στοιχείων και τη διαγραφή τους όσο και την ικανοποίηση της ηθικής βλάβης και την αποκατάσταση της ζημίας που προκύπτουν από το περιεχόμενο αυτό, μπορεί να ζητήσει ενώπιον του δικαστηρίου κάθε κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου είναι ή ήταν προσβάσιμο περιεχόμενο που αναρτήθηκε στο διαδίκτυο την αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε στο έδαφος του κράτους μέλους αυτού, σύμφωνα με την απόφαση [της 25ης Οκτωβρίου 2011, *eDate Advertising* κ.λπ. (C-509/09 και C-161/10, EU:C:2011:685, σκέψεις 51 και 52)], ή ότι, κατ' εφαρμογή της απόφασης [της 17ης Οκτωβρίου 2017, *Bolagsupplysningen* και *Ilsejan* (C-194/16, EU:C:2017:766, σκέψη 48)], το εν λόγω πρόσωπο πρέπει να υποβάλει το αίτημα αυτό αποζημίωσης ενώπιον του δικαστηρίου που έχει διεθνή δικαιοδοσία να διατάξει τη διόρθωση των σχετικών στοιχείων και τη διαγραφή των δυσφημιστικών σχολίων;»

IV. Ανάλυση

25. Κατ' αρχάς, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι απλώς κα μόνο το γεγονός ότι πλείονες αξιώσεις προβάλλονται από κοινού με ένα ενιαίο ένδικο βοήθημα ουδεμία επιρροή ασκεί στους εφαρμοστέους στις εν λόγω αξιώσεις κανόνες, καθόσον, εφόσον κριθεί αναγκαίο, τα αιτήματα της αγωγής μπορούν να χωριστούν⁸. Επιπλέον, πρέπει να τονιστεί ότι παρά το γεγονός ότι, στην κύρια δίκη, η ενάγουσα προέβαλε διαφόρων ειδών αξιώσεις, το προδικαστικό ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου αφορά μόνο τη διευκρίνιση του ζητήματος ποια δικαστήρια πρέπει να θεωρηθεί ότι έχουν διεθνή δικαιοδοσία να επιληφθούν της αγωγής χρηματικής ικανοποίησεως λόγω δυσφημίσεως.

26. Συναφώς, πρέπει να υπενθυμιστεί ότι, κατά παρέκκλιση από το άρθρο 4 του κανονισμού 1215/2012, το οποίο καθιστά αρμόδια να αποφανθούν επί της ουσίας της διαφοράς τα δικαστήρια του τόπου κατοικίας του εναγομένου, το άρθρο 7, σημείο 2, του ίδιου κανονισμού ορίζει ότι όσον αφορά τις ενοχές εξ αδικοπραξίας ή οιονεί αδικοπραξίας, πρόσωπο το οποίο έχει την κατοικία του σε κράτος μέλος μπορεί να εναχθεί σε άλλο κράτος μέλος ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός⁹.

27. Στο μέτρο που το άρθρο 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012, αναπαράγει το γράμμα και τους σκοπούς του άρθρου 5, σημείο 3, του κανονισμού 44/2001, καθώς και, πριν ακόμη από αυτόν, τους σκοπούς του άρθρου 5, σημείο 3, της Συμβάσεως των Βρυξελλών, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η ερμηνεία που έχει δώσει το Δικαστήριο στις δύο αυτές διατάξεις έχει επίσης εφαρμογή και στο άρθρο 7, σημείο 2¹⁰.

28. Κατά πάγια ανάλυση του Δικαστηρίου, ο κανόνας της ειδικής διεθνούς δικαιοδοσίας του άρθρου 5, σημείο 3, της Συμβάσεως των Βρυξελλών και του άρθρου 5, παράγραφος 3, του κανονισμού 44/2001, στηρίζεται στην ύπαρξη μιας ιδιαιτέρως στενής σχέσεως συνδέουσας τη διαφορά με το δικαστήριο του τόπου επελεύσεως του ζημιογόνου γεγονότος, πράγμα που δικαιολογεί την αναγνώριση στο τελευταίο διεθνούς δικαιοδοσίας για λόγους ορθής απονομής της δικαιοσύνης και αποτελεσματικής οργανώσεως της δίκης¹¹. Ως προς τις ενοχές εξ αδικοπραξίας ή οιονεί αδικοπραξίας, το δικαστήριο του τόπου στον οποίον συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός είναι πράγματι συνήθως το πλέον κατάλληλο να αποφανθεί, ιδίως για λόγους εγγύτητας προς τη διαφορά, καθώς και ευχέρειας συλλογής των αποδείξεων¹².

⁸ Βλ., για παράδειγμα, στις διαδικασίες της Ένωσης, διάταξη της 12ης Ιουνίου 2012, Strack κατά Επιτροπής (T-65/12 P, EU:T:2012:285).

⁹ Η επιλογή αυτή ευνοεί τους ενάγοντες στον βαθμό που ενδέχεται να ανησυχούν, δικαίως ή αδικώς, για την επίδειξη προστατευτικής μεροληψίας εκ μέρους των δικαστηρίων του κράτους μέλους της κατοικίας του εναγομένου ή επιθυμούν να αποφύγουν κάθε τυχόν πρόσθετο κόστος που συνεπάγεται ο εκ του μακρόθεν χειρισμός της διαδικασίας.

¹⁰ Πρβλ. αποφάσεις της 25ης Οκτωβρίου 2011, eDate Advertising κ.λπ. (C-509/09 και C-161/10, EU:C:2011:685, σκέψη 39), της 25ης Οκτωβρίου 2012, Folien Fischer και Fofitec (C-133/11, EU:C:2012:664, σκέψεις 31 και 32), της 13ης Μαρτίου 2014, Brogsitter (C-548/12, EU:C:2014:148, σκέψη 19), και της 9ης Ιουλίου 2020, Verein für Konsumenteninformation (C-343/19, EU:C:2020:534, σκέψη 22).

¹¹ Πρβλ. αποφάσεις της 1ης Οκτωβρίου 2002, Henkel (C-167/00, EU:C:2002:555, σκέψη 46), της 16ης Μαΐου 2013, Melzer (C-228/11, EU:C:2013:305, σκέψη 26), της 3ης Απριλίου 2014, Hi Hotel HCF (C-387/12, EU:C:2014:215, σκέψη 28), της 21ης Μαΐου 2015, CDC Hydrogen Peroxide (C-352/13, EU:C:2015:335, σκέψη 39), και της 17ης Ιουνίου 2021, Mittelbayerischer Verlag (C-800/19, EU:C:2021:489, σκέψη 27).

¹² Πρβλ., για παράδειγμα, απόφαση της 16ης Μαΐου 2013, Melzer (C-228/11, EU:C:2013:305, σκέψη 27).

29. Ωστόσο, στον βαθμό που η εν λόγω διάταξη παρεκκλίνει από τη θεμελιώδη αρχή που θεσπίζει πλέον το άρθρο 4 του κανονισμού 1215/2012, το οποίο απονέμει διεθνή δικαιοδοσία στα δικαστήρια του τόπου κατοικίας του εναγομένου, το άρθρο 7, σημείο 2, πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικά και δεν μπορεί να οδηγεί σε ερμηνεία βαίνουσα πέραν των περιπτώσεων που ρητώς προβλέπει ο εν λόγω κανονισμός¹³.

30. Εντούτοις, σύμφωνα με μια εξίσου παγιωμένη νομολογία του Δικαστηρίου, η έννοια του «τόπου όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός»¹⁴ πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι περιλαμβάνει δύο διακριτούς τόπους, ήτοι, τόσο τον τόπο επελεύσεως της ζημίας όσο και τον τόπο όπου συνέβη το γενεσιουργό της ζημίας γεγονός (ο οποίος καλείται και τόπος του αιτιώδους γεγονότος), κάθε ένας εκ των οποίων μπορεί, ανάλογα με τις περιστάσεις, να παράσχει ιδιαίτερος χρήσιμα στοιχεία όσον αφορά τη διεξαγωγή της αποδεικτικής διαδικασίας και την οργάνωση της δίκης¹⁵. Ως εκ τούτου, στην περίπτωση κατά την οποία οι τόποι στους οποίους πληρούνται τα εν λόγω συνδυαστικά κριτήρια δεν ταυτίζονται, ο εναγόμενος μπορεί να εναχθεί, κατ' επιλογήν του ενάγοντος, ενώπιον των δικαστηρίων είτε του ενός είτε του άλλου τόπου¹⁶.

31. Στην υπό κρίση υπόθεση, το προδικαστικό ερώτημα αφορά αποκλειστικά και μόνον τον καθορισμό του τόπου επελεύσεως της ζημίας.

32. Συναφώς, το Δικαστήριο έχει αποσαφηνίσει ότι το συνδυαστικό αυτό στοιχείο είναι ο τόπος όπου το γενεσιουργό της ζημίας γεγονός παράγει τα ζημιογόνα αποτελέσματά του, δηλαδή ο τόπος στον οποίον εμφανίζεται με συγκεκριμένο τρόπο η ζημία που προκλήθηκε από το ελαττωματικό προϊόν¹⁷. Ωστόσο, ο τόπος αυτός μπορεί να διαφοροποιείται ανάλογα με τη φύση του δικαιώματος που φέρεται ότι προσβλήθηκε¹⁸.

33. Παραδείγματος χάριν, το Δικαστήριο έχει κρίνει, κατ' ουσίαν, ότι σε υπόθεση απάτης η οποία επηρέαζε την αξία χρηματοοικονομικών πιστοποιητικών, τα οποία, δεδομένου ότι αποτελούν άυλα στοιχεία του ενεργητικού κατατίθενται σε συγκεκριμένο τραπεζικό λογαριασμό ο οποίος καλείται «λογαριασμός χρεογράφων», τα δικαστήρια που είναι αρμόδια με βάση τον τόπο επελεύσεως της ζημίας είναι αυτά της κατοικίας του εναγομένου όταν ο συγκεκριμένος λογαριασμός τηρείται σε χρηματοπιστωτικό ίδρυμα που εδρεύει στην περιφέρεια δικαιοδοσίας

¹³ Πρβλ. αποφάσεις της 27ης Σεπτεμβρίου 1988, Καυφέλς (189/87, EU:C:1988:459, σκέψη 19), ή της 15ης Ιανουαρίου 2004, Blijdenstein (C-433/01, EU:C:2004:21, σκέψη 25)· αποφάσεις της 16ης Μαΐου 2013, Melzer (C-228/11, EU:C:2013:305, σκέψη 24), και της 12ης Σεπτεμβρίου 2018, Löber (C-304/17, EU:C:2018:701, σκέψεις 17 και 18). Ωστόσο, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, η ανάγκη αυστηρής ερμηνείας των κανόνων για τις ειδικές δικαιοδοσίες σημαίνει μόνον ότι οι προβλεπόμενοι από το άρθρο 7 κανόνες δεν πρέπει να ερμηνεύονται ευρύτερα απ' ό,τι απαιτεί ο σκοπός τους. Πρβλ. αποφάσεις της 16ης Νοεμβρίου 2016, Schmidt (C-417/15, EU:C:2016:881, σκέψη 28), ή της 25ης Μαρτίου 2021, Obala i lučice (C-307/19, EU:C:2021:236, σκέψη 76).

¹⁴ Ως αιτιώδες γεγονός ορίζεται το γενεσιουργό της ζημίας γεγονός. Πρβλ. απόφαση της 16ης Ιουλίου 2009, Zuid-Chemie (C-189/08, EU:C:2009:475, σκέψη 27).

¹⁵ Πρβλ. αποφάσεις της 9ης Ιουλίου 2020, Verein für Konsumenteninformation (C-343/19, EU:C:2020:534, σκέψεις 23 και 38), ή της 17ης Ιουνίου 2021, Mittelbayerischer Verlag (C-800/19, EU:C:2021:489, σκέψη 29). Για αυτόν τον λόγο, όπως θα εξηγήσω, το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων του τόπου στον οποίο ο ζημιωθείς έχει το κέντρο των συμφερόντων του, χωρίς το κριτήριο αυτό να έχει συμπεριληφθεί στον κανονισμό 1215/2012.

¹⁶ Πρβλ. αποφάσεις της 16ης Ιανουαρίου 2014, Kainz (C-45/13, EU:C:2014:7, σκέψη 23), και της 29ης Ιουλίου 2019, Tibor-Trans (C-451/18, EU:C:2019:635, σκέψη 25).

¹⁷ Πρβλ. απόφαση της 16ης Ιουλίου 2009, Zuid-Chemie (C-189/08, EU:C:2009:475, σκέψη 27).

¹⁸ Πρβλ. αποφάσεις της 3ης Οκτωβρίου 2013, Pinckney (C-170/12, EU:C:2013:635, σκέψη 32), και της 22ας Ιανουαρίου 2015, Hejduk (C-441/13, EU:C:2015:28, σκέψη 29).

των δικαστηρίων αυτών¹⁹. Ωστόσο, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η συγκεκριμένη λύση δεν έχει εφαρμογή όταν ο ενάγων προβάλλει την επέλευση οικονομικής ζημίας απορρέουσας από επενδυτικές αποφάσεις ληφθείσες κατόπιν πληροφοριών οι οποίες είναι ευχερώς προσβάσιμες σε παγκόσμια κλίμακα, πλην όμως ανακριβείς, ελλιπείς και παραπλανητικές, εφόσον η εταιρία που εξέδωσε τα επίμαχα χρηματοπιστωτικά μέσα δεν υπείχε εκ του νόμου υποχρεώσεις δημοσιότητας στο κράτος μέλος στο οποίο εδρεύει η επενδυτική τράπεζα ή επιχείρηση στο μητρώο της οποίας είναι καταχωρισμένος ο λογαριασμός χρεογράφων²⁰.

34. Στην περίπτωση ηθικής βλάβης που υποστηριζόταν ότι προκλήθηκε από άρθρο εφημερίδας το οποίο κυκλοφόρησε σε αρκετά κράτη μέλη, το Δικαστήριο έκρινε στην απόφαση *Shevill* ότι ο παθών μπορεί να ασκήσει κατά του εκδότη αγωγή περί επιδικάσεως χρηματικής ικανοποιήσεως είτε ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους του τόπου εγκαταστάσεως του εκδότη του δυσφημιστικού δημοσιεύματος, εχόντων διεθνή δικαιοδοσία προς επιδίκαση χρηματικής ικανοποιήσεως για το σύνολο της ηθικής βλάβης που υπέστη ο παθών από τη δυσφήμιση, είτε ενώπιον των δικαστηρίων κάθε κράτους εντός του οποίου κυκλοφόρησε το δημοσίευμα και, κατά τους ισχυρισμούς του παθόντος, προσβλήθηκε η υπόληψή του, εχόντων διεθνή δικαιοδοσία προς επιδίκαση χρηματικής ικανοποιήσεως μόνον για την ηθική βλάβη που υπέστη ο παθών λόγω της κυκλοφορίας του δυσφημιστικού δημοσιεύματος εντός του κράτους του δικάζοντος δικαστηρίου²¹. Αυτός ο τελευταίος κανόνας διεθνούς δικαιοδοσίας υποστηρίζεται –ιδίως από τους επικριτές του– ότι θεσπίζει την αρχή της κατανομής των δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων η οποία, χάριν ευκολίας, χαρακτηρίζεται ως «μωσαϊκή προσέγγιση» της δικαιοδοσίας²².

35. Ακολούθως, στην υπόθεση *eDate*, το Δικαστήριο κλήθηκε να εξετάσει το ζήτημα των διακρατικών δυσφημιστικών πληροφοριών που αναρτώνται στο διαδίκτυο. Αποφάνθηκε, δε, συναφώς ότι οι περιπτώσεις αυτές διαφέρουν από τις περιπτώσεις στις οποίες δεν εμπλέκεται το διαδίκτυο λόγω, αφενός, του ότι το περιεχόμενο που αναρτάται στο διαδίκτυο είναι, εν δυνάμει, διαθέσιμο παντού και, αφετέρου, της δυσκολίας ποσοτικοποίησης αυτής της διασποράς με σαφήνεια και ακρίβεια και, συνεπώς, της δυσκολίας εκτιμήσεως της ζημίας που επήλθε σε ένα μόνο κράτος μέλος²³. Κατόπιν τούτου, το Δικαστήριο έκρινε ότι όταν ο διαδικτυακός τόπος στον οποίον αναρτάται το επίμαχο περιεχόμενο δεν έχει λάβει κανένα περιοριστικό μέτρο, το δικαστήριο που είναι αρμόδιο να αποφανθεί επί της ουσίας της αγωγής επιδικάσεως χρηματικής ικανοποιήσεως για το σύνολο της ζημίας είναι το δικαστήριο του τόπου όπου ο φερόμενος ως παθών έχει το κέντρο των συμφερόντων του, για τον λόγο ότι αυτός είναι ο τόπος στον οποίον μπορεί να εκτιμηθεί κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο η επίπτωση που είχε το αναρτηθέν στο

¹⁹ Βλ. απόφαση της 28ης Ιανουαρίου 2015, *Kolassa* (C-375/13, EU:C:2015:37, σκέψη 55). Στην απόφαση εκείνη το Δικαστήριο αναφέρεται στην έννοια «τραπεζικός λογαριασμός» χωρίς περαιτέρω διευκρινίσεις. Ωστόσο, πρέπει να υπενθυμιστεί ότι ο όρος «τραπεζικός λογαριασμός» αναφέρεται σε έννοια γένους. Δεδομένου ότι στην υπόθεση εκείνη το Δικαστήριο χρησιμοποίησε τον εν λόγω όρο στον ενικό αριθμό, μπορεί να συναχθεί ότι πρόθεση του Δικαστηρίου ήταν η αναφορά σε συγκεκριμένο είδος λογαριασμού. Λαμβανομένης υπόψη της ιδιαίτερης φύσεως των επίμαχων χρηματοοικονομικών προϊόντων, φαίνεται ότι ο συγκεκριμένος λογαριασμός ήταν, σιωπηρώς μεν αλλά οπωσδήποτε, ο λογαριασμός χρεογράφων στον οποίον ήταν κατατεθειμένα τα πιστοποιητικά, καθόσον σε αυτόν τον λογαριασμό καταγράφηκε η υποτίμηση της αξίας των πιστοποιητικών και, ως εκ τούτου, σε αυτόν υλοποιήθηκε η ζημία που υπέστη η ίδια η ενάγουσα.

²⁰ Απόφαση της 12ης Μαΐου 2021, *Vereniging van Effectenbezitters* (C-709/19, EU:C:2021:377, σκέψη 37).

²¹ Απόφαση της 7ης Μαρτίου 1995, *Shevill* κ.λπ. (C-68/93, EU:C:1995:61, σκέψη 33). Όσον αφορά τον καθορισμό του τόπου του γενεσιουργού της ζημίας γεγονός στην περίπτωση δυσφήμισης μέσω άρθρου εφημερίδας που κυκλοφόρησε στο έδαφος πλειόνων συμβαλλομένων κρατών, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο τόπος αυτός είναι ο τόπος εγκαταστάσεως του εκδότη της επίμαχης εφημερίδας, καθόσον αυτός είναι ο τόπος όπου συνέβη το γενεσιουργό της ζημίας γεγονός και σε αυτόν εκδόθηκε και τέθηκε σε κυκλοφορία η δυσφήμιση. Ό.π. (σκέψη 24).

²² *Laazouzi, M.*, «L'extension du for européen aux personnes morales victimes d'atteintes aux droits de la personnalité sur Internet», *JCP G*, αριθ. 49, 4 Δεκεμβρίου 2017, σ. 2225.

²³ Απόφαση της 25ης Οκτωβρίου 2011, *eDate Advertising* κ.λπ. (C-509/09 και C-161/10, EU:C:2011:685, σκέψεις 45 και 46).

διαδίκτυο περιεχόμενο στο δικαίωμα της προσωπικότητας του συγκεκριμένου προσώπου²⁴. Κατά το Δικαστήριο, ο τόπος αυτός συμπίπτει, κατά γενικό κανόνα, αλλά όχι κατ' ανάγκην, με τον τόπο της συνήθους διαμονής του ως άνω προσώπου. Ωστόσο, ένα πρόσωπο μπορεί να έχει το κέντρο των συμφερόντων του σε κράτος μέλος στο οποίο δεν διατηρεί την κύρια διαμονή του, εφόσον η ύπαρξη ιδιαίτερος στενού δεσμού με το κράτος μέλος αυτό μπορεί να αποδειχθεί με τη συνδρομή άλλων ενδεικτικών στοιχείων, όπως είναι η άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας²⁵.

36. Επιπλέον αυτού του συνδυαστικού παράγοντα, το Δικαστήριο έκρινε στη σκέψη 51 της αποφάσεως eDate ότι ο ενάγων εξακολουθεί να έχει τη δυνατότητα ασκήσεως ενδίκου βοηθήματος ενώπιον των δικαστηρίων κάθε κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου υπάρχει ή υπήρξε πρόσβαση στο δημοσίευμα που αναρτήθηκε στο διαδίκτυο. Τα δικαστήρια αυτά είναι αρμόδια να επιδικάσουν χρηματική ικανοποίηση αποκλειστικά και μόνον για τη βλάβη που επήλθε στο έδαφος του κράτους μέλους όπου έχουν την έδρα τους²⁶.

37. Επομένως, συνεπεία της αποφάσεως αυτής, πρόσωπο το οποίο θεωρεί ότι υπήρξε θύμα προσβολής του δικαιώματός του στην προσωπικότητα λόγω δυσφημιστικής πράξεως που τελέστηκε διά του διαδικτύου έχει το δικαίωμα να ασκήσει ένδικο βοήθημα σε τρεις έννομες τάξεις στις οποίες τα εθνικά δικαστήρια είναι αρμόδια να αποφανθούν επί του συνόλου της ζημίας, ήτοι στον τόπο κατοικίας του εναγομένου, στον τόπο του γενεσιουργού της ζημίας γεγονότος –ο οποίος είναι ο τόπος όπου ελήφθη η απόφαση διαδόσεως του μηνύματος, είτε

²⁴ Απόφαση της 25ης Οκτωβρίου 2011, eDate Advertising κ.λπ. (C-509/09 και C-161/10, EU:C:2011:685, σκέψη 48). Το Δικαστήριο ακολουθώντας αιτιολόγησε τη λύση αυτή λόγω του γεγονότος ότι η έννοια «κέντρο των συμφερόντων του θιγομένου προσώπου» αντιστοιχεί στον τόπο στον οποίον, *καταρχήν*, επέρχεται κατά κύριο λόγο η βλάβη που προκαλείται από πληροφορίες που αναρτώνται στο διαδίκτυο. Απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2017, Bolagsupplysningen και Ilsjan (C-194/16, EU:C:2017:766, σκέψη 33). Η άποψη αυτή επικυρώθηκε προσφάτως στην απόφαση της 17ης Ιουνίου 2021, Mittelbayerischer Verlag (C-800/19, EU:C:2021:489, σκέψη 31). Ομολογούμενος, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο όρος «τόπος όπου συνέβη το ζημιογόνο γεγονός» δεν αναφέρεται στον τόπο της κατοικίας του ενάγοντος, όπου βρίσκεται «το επίκεντρο της περιουσίας του», για τον μοναδικό λόγο ότι ο ενάγων υπέστη στον τόπο αυτό οικονομική ζημία λόγω της σημειωθείσας σε άλλο συμβαλλόμενο κράτος απώλειας ορισμένων περιουσιακών του στοιχείων. Πρβλ. αποφάσεις της 10ης Ιουνίου 2004, Kronhofer (C-168/02, EU:C:2004:364, σκέψη 21), και της 16ης Ιουνίου 2016, Universal Music International Holding (C-12/15, EU:C:2016:449, σκέψη 35). Κατ' ουσίαν, η λογική στην οποία στηρίζεται όλη αυτή η νομολογιακή τάση φαίνεται να έγκειται στο ότι ο τόπος στον οποίον συνέβη το ζημιογόνο γεγονός δεν είναι δυνατόν να τεκμαίρεται: κατά συνέπεια, «η διεθνής δικαιοδοσία αυτή δικαιολογείται στο μέτρο κατά το οποίο η κατοικία του ενάγοντος αποτελεί *όντως* τον τόπο όπου συνέβη το γενεσιουργό της ζημίας γεγονός ή τον τόπο επελεύσεως της ζημίας». Αποφάσεις της 12ης Σεπτεμβρίου 2018, Löber (C-304/17, EU:C:2018:701, σκέψη 25, η υπογράμμιση δική μου), και, συναφώς, της 12ης Μαΐου 2021, Vereniging van Effectenbezitters (C-709/19, EU:C:2021:377, σκέψη 29). Ωστόσο, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι, αφενός, στις υποθέσεις δυσφημίσεως ο ενάγων δεν υφίσταται μόνο οικονομική ζημία αλλά, κυρίως, ηθική βλάβη. Αφετέρου, στην απόφαση Bolagsupplysningen και Ilsjan, το Δικαστήριο δεν έκρινε ότι το κέντρο των συμφερόντων αποτελεί το συνδυαστικό στοιχείο που εφαρμόζεται σε όλες τις περιπτώσεις. Πράγματι, προκειμένου να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι «με το κριτήριο του «κέντρου των συμφερόντων του παθόντος» νοείται ο τόπος στον οποίον, *καταρχήν*, επέρχεται κατά κύριο λόγο η βλάβη που προξενείται από διαδικτυακές πληροφορίες, υπό την έννοια του άρθρου 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012», το Δικαστήριο στηρίχθηκε στην παραδοχή ότι η τυχόν προσβολή του δικαιώματος στην προσωπικότητα «γίνεται *κυρίως* αισθητή στο κέντρο των συμφερόντων του θιγομένου προσώπου». Η υπογράμμιση δική μου. Ως εκ τούτου, μπορεί να συναχθεί ότι το Δικαστήριο δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, ο τόπος επελεύσεως της ζημίας να μην ταυτίζεται πράγματι με το κέντρο των συμφερόντων του θιγομένου προσώπου.

²⁵ Πρβλ. απόφαση της 25ης Οκτωβρίου 2011, eDate Advertising κ.λπ. (C-509/09 και C-161/10, EU:C:2011:685, σκέψη 49). Όσον αφορά την αιτιολόγηση αυτού του συνδυαστικού παράγοντα, κατά τη σκέψη 42 της αποφάσεως Bolagsupplysningen και Ilsjan, αυτός έγκειται στο γεγονός ότι, ιδίως στην περίπτωση των πληροφοριών που αναρτώνται στο διαδίκτυο, η παράβαση γίνεται, κατά κανόνα, εντονότερα αισθητή στο κέντρο των συμφερόντων του θιγομένου προσώπου, λαμβανομένης υπόψη της φήμης που απολαύει το εν λόγω πρόσωπο στον τόπο αυτόν, ο όρος «κέντρο των συμφερόντων» πρέπει να ερμηνευθεί, ακριβέστερα, υπό την έννοια του τόπου στον οποίον το θιγόμενο πρόσωπο αντλεί τα σημαντικότερα οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά ή ακόμη και απλώς διαπροσωπικά οφέλη από τη φήμη του.

²⁶ Απόφαση της 25ης Οκτωβρίου 2011, eDate Advertising κ.λπ. (C-509/09 και C-161/10, EU:C:2011:685 και C-161/10, σκέψη 51). Όσον αφορά τον καθορισμό του τόπου του γενεσιουργού της ζημίας γεγονότος στην περίπτωση προσβολής δικαιώματος στο διαδίκτυο, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι αυτός δεν είναι ο τόπος στον οποίο δημιουργήθηκε το μήνυμα, αλλά εκείνος στον οποίο ελήφθη (ρητώς ή σιωπηρώς) η απόφαση διαδόσεώς του, τόπος ο οποίος τεκμαίρεται ότι συνίσταται στην έδρα της εταιρίας που διαχειρίζεται τον ιστότοπο ή στον τόπο κατοικίας του ιδιοκτήτη του. Βλ. όσον αφορά την προσβολή δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στο διαδίκτυο, απόφαση της 22ας Ιανουαρίου 2015, Hejduk (C-441/13, EU:C:2015:28, σκέψη 25), και ως προς διαφημιστικές πινακίδες που προσβάλλουν εμπορικό σήμα, απόφαση της 19ης Απριλίου 2012, Wintersteiger (C-523/10, EU:C:2012:220, σκέψη 38). Ωστόσο, στην περίπτωση ελαττωματικών προϊόντων, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι ο τόπος του γενεσιουργού της ζημίας γεγονότος δεν είναι ο τόπος στον οποίον ελήφθη η απόφαση να τεθεί στην κυκλοφορία το προϊόν αλλά, *καταρχήν*, ο τόπος παραγωγής του επίμαχου προϊόντος. Βλ. απόφαση της 16ης Ιανουαρίου 2014, Kainz (C-45/13, EU:C:2014:7, σκέψη 26).

ρητώς είτε σιωπηρώς²⁷ – και στον τόπο στον οποίον βρίσκεται το κέντρο των συμφερόντων του ενάγοντος. Το πρόσωπο αυτό έχει επίσης τη δυνατότητα να ασκήσει ένδικα βοηθήματα και σε αρκετές άλλες έννομες τάξεις, ήτοι στα διάφορα κράτη μέλη στα οποία η επίμαχη δημοσίευση είναι ή υπήρξε *προσβάσιμη*, πλην όμως στην περίπτωση αυτή τα αντίστοιχα εθνικά δικαστήρια έχουν διεθνή δικαιοδοσία μόνον για τη ζημία που επήλθε στο έδαφος του αντίστοιχου κράτους μέλους.

38. Σε μια συνακόλουθη τριλογία υποθέσεων, η δυνατότητα ασκήσεως ενδίκων βοηθημάτων ενώπιον των δικαστηρίων κάθε κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου οι αναρτηθείσες στο διαδίκτυο πληροφορίες ήταν ή κατέστησαν προσβάσιμες επιβεβαιώθηκε εκ νέου και εφαρμόστηκε σε προσβολές του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας στο διαδίκτυο, με την αιτιολογία ότι τα δικαστήρια αυτά είναι σε καλύτερη θέση, πρώτον, να διαπιστώσουν αν όντως υπήρξε προσβολή των εν λόγω δικαιωμάτων και, δεύτερον, να προσδιορίσουν τη φύση της ζημίας: οι αποφάσεις αυτές ήταν οι *Pinckney*²⁸, *Hejduk*²⁹ και *Hi Hotel HCF*³⁰. Ιδίως στη *Hejduk*, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε την εν λόγω ανάλυση, παρά το γεγονός ότι δεν υιοθέτησε τελικώς τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα P. Cruz Villalón, ο οποίος έκρινε ότι η συγκεκριμένη αρχή συμβάλλει στη δημιουργία ανασφάλειας δικαίου για τους διαδίκους³¹. Σε κάθε μία από αυτές τις υποθέσεις, το Δικαστήριο αιτιολόγησε την άποψή του επί της βάσεως ότι η προστασία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας υπόκειται, συνήθως, στην αρχή της εδαφικότητας, δηλαδή ότι, σε πρακτικό επίπεδο, οι νομοθεσίες των κρατών επιβάλλουν κυρώσεις μόνον στις προσβολές δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας που τελούνται στο έδαφός τους³².

39. Τέλος, στην απόφαση *Bolagsupplysningen* και *Ilspan*, με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, ζητήθηκε από το Δικαστήριο να κρίνει αν η ανάλυση που περιέχεται στην απόφαση *eDate* μπορούσε να τύχει εφαρμογής σε νομικό πρόσωπο το οποίο ζητεί τη διόρθωση πληροφοριών που δημοσιεύθηκαν σε ιστότοπο και φέρονται ως αναληθείς, καθώς και τη διαγραφή σχετικών σχολίων από το φόρουμ συζήτησης του εν λόγω ιστοτόπου, αλλά και την αποζημίωσή του για τη ζημία που ισχυριζόταν ότι υπέστη. Συναφώς, το Δικαστήριο έκρινε, όσον αφορά τα αιτήματα διορθώσεως και διαγραφής, ότι ο κανόνας δικαιοδοσίας που επιτρέπει στο δικαστήριο να αποφανθεί επί της ουσίας του συνόλου της ζημίας που υπέστη, ο οποίος στην απόφαση *eDate* διατυπώθηκε υπέρ των δικαστηρίων του κράτους μέλους στο οποίο βρίσκεται το κέντρο των συμφερόντων του παθόντος, έχει επίσης εφαρμογή σε νομικά πρόσωπα, ανεξαρτήτως του εάν η φύση της προβαλλόμενης ζημίας είναι υλική ή άυλη³³.

40. Κατά το Δικαστήριο, σε αυτή την περίπτωση, ως κέντρο των συμφερόντων μιας επιχειρήσεως πρέπει να νοείται ο τόπος στον οποίον είναι περισσότερο εδραιωμένη η εμπορική της φήμη και, επομένως, το κέντρο αυτό πρέπει να προσδιορίζεται με κριτήριο τον τόπο όπου το νομικό

²⁷ Το κριτήριο αυτό, το οποίο στηρίζεται, κατ' ουσίαν, σε μια αντικειμενική θεώρηση της έννοιας της πράξεως της δυσφήμισης, μπορεί να χρειαστεί να εξελιχθεί προκειμένου να συμπεριλάβει την περισσότερο αντικειμενική προσέγγιση που ακολούθησε το Δικαστήριο όσον αφορά την έννοια του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας της πράξεως παρουσιάσεως στο κοινό, όπως αναπτύχθηκε στις αποφάσεις της 8ης Σεπτεμβρίου 2016, *GS Media* (C-160/15, EU:C:2016:644, σκέψεις 35 και 48 έως 55), και της 22ας Ιουνίου 2021, *YouTube and Cyando* (C-682/18 και C-683/18, EU:C:2021:503, σκέψεις 68 και 81 έως 89).

²⁸ Απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 2013, *Pinckney* (C-170/12, EU:C:2013:635, σκέψεις 36 και 45).

²⁹ Απόφαση της 22ας Ιανουαρίου 2015, *Hejduk* (C-441/13, EU:C:2015:28, σκέψεις 22 και 36).

³⁰ Απόφαση της 3ης Απριλίου 2014, *Hi Hotel HCF* (C-387/12, EU:C:2014:215, σκέψη 39).

³¹ Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα P. Cruz Villalón στην υπόθεση *Hejduk* (C-441/13, EU:C:2014:2212, σημείο 43).

³² Βλ., αντιστοίχως, σημεία 36 και 39 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα P. Cruz Villalón στην υπόθεση *Hejduk* (C-441/13, EU:C:2014:2212).

³³ Απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2017, *Bolagsupplysningen* και *Ilspan* (C-194/16, EU:C:2017:766, σκέψεις 36 και 38). Όπως επισήμανε το Δικαστήριο στη σκέψη 37 της αποφάσεως εκείνης: «[π]ράγματι, καίτοι δύναται να έχει, αναλόγως του εφαρμοστέου δικαίου, επίδραση στη δυνατότητα αποκαταστάσεως της προβαλλόμενης ζημίας, η υλική ή άυλη φύση της βλάβης δεν επηρεάζει τον προσδιορισμό του κέντρου των συμφερόντων ως τόπου στον οποίον δύναται να εκτιμηθούν καλύτερα από το δικαστήριο η πραγματική επίδραση ενός δημοσιεύματος στο διαδίκτυο και ο επιβλαβής ή μη χαρακτήρας του».

πρόσωπο ασκεί κατά κύριο λόγο την οικονομική του δραστηριότητα. Στο πλαίσιο αυτό, καίτοι το κέντρο των συμφερόντων ενός νομικού προσώπου δύναται να συμπίπτει με τον τόπο της καταστατικής του έδρας εφόσον το τελευταίο ασκεί το σύνολο ή το κύριο μέρος των δραστηριοτήτων του στο κράτος μέλος όπου βρίσκεται αυτή η έδρα και, κατά συνέπεια, η φήμη της οποίας χαίρει σε αυτό δύναται να είναι σημαντικότερη απ' ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο κράτος μέλος, εντούτοις το πού βρίσκεται η καταστατική έδρα δεν είναι, καθεαυτό, καθοριστικό κριτήριο στο πλαίσιο τέτοιας αναλύσεως³⁴.

41. Απαντώντας στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα σχετικά με το ποια δικαστήρια είναι αρμόδια να κρίνουν επί της αιτήσεως διορθώσεως ή διαγραφής πληροφοριών που αναρτήθηκαν στο διαδίκτυο, το Δικαστήριο έκρινε ότι το αίτημα αυτό δεν μπορεί να αχθεί ενώπιον των δικαστηρίων κάθε κράτους μέλους καθόσον, λαμβανομένου υπόψη ότι «τα στοιχεία και οι πληροφορίες που αναρτώνται σε ιστότοπο είναι προσβάσιμα από παντού, καθώς και του γεγονότος ότι η έκταση της διαδόσεώς τους είναι καταρχήν καθολική [...], η αξίωση διορθώσεως των στοιχείων και διαγραφής των σχολίων είναι *μία και αδιαίρετη*»³⁵. Για το Δικαστήριο, η αξίωση αυτή δύναται να προβληθεί μόνον ενώπιον των ίδιων δικαστηρίων που έχουν διεθνή δικαιοδοσία να επιληφθούν συνολικώς του αιτήματος αποκαταστάσεως της ζημίας.

42. Εντός αυτού ακριβώς του πλαισίου, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν, λαμβανομένης υπόψη της αιτιολογίας που εξέθεσε το Δικαστήριο προκειμένου να δικαιολογήσει την αποκλειστική αρμοδιότητα ορισμένων δικαστηρίων όσον αφορά τη *διαγραφή ή τη διόρθωση* του επίδικου περιεχομένου, θα ήταν ίσως σκόπιμο να αναγνωριστεί και η αποκλειστική δωσιδικία των ίδιων αυτών δικαστηρίων όσον αφορά την *επιδίκαση χρηματικής ικανοποιήσεως*. Τίθεται έτσι σιωπηρώς το ερώτημα εάν, στην απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2017, *Bolagsupplysningen και Ilsjan* (C-194/16, EU:C:2017:766), το Δικαστήριο επιδίωκε επιπλέον, αντί απλώς να *παρεκκλίνει* από την προγενέστερη νομολογία κατ' αυτόν τον τρόπο, να προβεί στην *πλήρη ανατροπή* της νομολογίας του και, συνεπώς, να εγκαταλείψει τη μωσαϊκή προσέγγιση και ως προς τις αξιώσεις αποζημιώσεως³⁶.

43. Κατ' αρχάς, θέλω να καταστήσω σαφές ότι, κατά την άποψή μου, το γράμμα του άρθρου 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012, δεν αποκλείει την εγκατάλειψη της μωσαϊκής προσεγγίσεως ούτε όμως απαιτεί τη διατήρησή της. Πράγματι, όπως διευκρινίστηκε στα προηγούμενα σημεία των παρουσών προτάσεων, η εν λόγω διάταξη περιορίζεται απλώς στο να θεσπίσει την αρχή της διεθνούς δικαιοδοσίας των δικαστηρίων του τόπου στον οποίο επέρχεται η ζημία, χωρίς περαιτέρω διευκρινίσεις.

44. Δεύτερον, δυσκολεύομαι να συναγάγω κάποιο συμπέρασμα σχετικά με τη μωσαϊκή προσέγγιση από την απόφαση *Bolagsupplysningen and Ilsjan*. Παρά το γεγονός ότι ο γενικός εισαγγελέας M. Bobek κάλεσε ρητώς το Δικαστήριο να αναθεωρήσει τη νομολογία του, το Δικαστήριο επέλεξε, όσον αφορά το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το οποίο ήταν αυτό στο πλαίσιο του οποίου μπορούσε να εξετάσει το ζήτημα της διατηρήσεως της μωσαϊκής προσεγγίσεως ως προς τις αξιώσεις χρηματικής ικανοποιήσεως, να διατυπώσει μια σχετικά

³⁴ Απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2017, *Bolagsupplysningen και Ilsjan* (C-194/16, EU:C:2017:766, σκέψη 41).

³⁵ Απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2017, *Bolagsupplysningen και Ilsjan* (C-194/16, EU:C:2017:766, σκέψη 48). Η υπογράμμιση δική μου.

³⁶ Καίτοι η υπό κρίση υπόθεση δεν εξετάζει το συγκεκριμένο ζήτημα, τίθεται επίσης το ζήτημα της εφαρμογής της αρχής της μωσαϊκής προσεγγίσεως των δικαιοδοσιών όσον αφορά αγωγές με τις οποίες δεν ζητείται η διαγραφή ή η διόρθωση περιεχομένου αλλά ο αποκλεισμός της πρόσβασης. Πράγματι, προκειμένου να αιτιολογήσει τη λύση που επέλεξε όσον αφορά τις αγωγές με αντικείμενο τη διόρθωση περιεχομένου, το Δικαστήριο στηρίχθηκε στον ενιαίο και αδιαίρετο χαρακτήρα των αιτήσεων διορθώσεως ή διαγραφής περιεχομένου, ο οποίος δεν ισχύει για τις αιτήσεις αποκλεισμού, καθόσον ο αποκλεισμός αυτός δύναται να είναι γεωγραφικά εντοπισμένος. Βλ. αποφάσεις της 15ης Σεπτεμβρίου 2016, *Mc Fadden* (C-484/14, EU:C:2016:689, σκέψη 95), και της 24ης Σεπτεμβρίου 2019, *Google* (Εδαφικό πεδίο του δικαιώματος διαγραφής συνδέσμων) (C-507/17, EU:C:2019:772, σκέψη 73).

σύντομη απάντηση, η οποία αφορά αποκλειστικά και μόνον τα εθνικά δικαστήρια που έχουν διεθνή δικαιοδοσία να επιληφθούν αγωγών με αντικείμενο τη διόρθωση ή τη διαγραφή σχολίων³⁷. Στον βαθμό που, προκειμένου να δικαιολογήσει την αποκλειστική δωσδικία ορισμένων δικαστηρίων να επιλαμβάνονται αγωγών με αντικείμενο τη διόρθωση ή τη διαγραφή πληροφοριών που αναρτώνται στο διαδίκτυο, το Δικαστήριο επικαλέστηκε τον ενιαίο και αδιαίρετο χαρακτήρα αυτών των αξιώσεων, η απάντηση αυτή δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην την εγκατάλειψη της μωσαϊκής προσεγγίσεως όσον αφορά τις αγωγές για χρηματική ικανοποίηση.

45. Το γεγονός, για παράδειγμα, ότι ένα εθνικό δικαστήριο αποφασίζει, λόγω του εφαρμοστέου στο οικείο κράτος μέλος δικαίου και λαμβάνοντας υπόψη του, ιδίως, τον χαρακτήρα και τη δυνατότητα προσβάσεως στο επίμαχο περιεχόμενο και τη φήμη του θιγόμενου προσώπου στο εν λόγω κράτος μέλος, ότι δεν απαιτείται να επιδικάσει αποζημίωση στον ενάγοντα για τη ζημία που υπέστη στο έδαφος του ίδιου αυτού κράτους μέλους, δεν αποκλείει το ενδεχόμενο ένα δικαστήριο άλλου κράτους μέλους να αποφασίσει, λόγω της διαφορετικής νομοθεσίας και άλλων παραμέτρων, να επιδικάσει αποζημίωση στο πρόσωπο αυτό. Είναι αρκετά πιθανή η ύπαρξη περιπτώσεων στις οποίες η αγωγή του ενάγοντος δεν ευδοκιμεί στο κράτος μέλος Α λόγω του ότι πιθανολογήθηκε ότι στην επίμαχη δημοσίευση απέκτησε πρόσβαση πολύ περιορισμένος αριθμός ατόμων στο εν λόγω κράτος ή ότι ο ενάγων δεν είχε καμία φήμη που να χρήζει προστασίας εκεί και, παράλληλα, η αγωγή του να γίνεται δεκτή στο κράτος μέλος Β, όπου ενδέχεται να διάβασαν την επίμαχη δημοσίευση περισσότερα άτομα ή στο οποίο ο ενάγων είχε περισσότερο διαδεδομένη φήμη, η οποία πράγματι ζημιώθηκε ή εθίγη μέσω του συγκεκριμένου δημοσιεύματος.

46. Δεδομένου ότι οι κανόνες περί δυσφημίσεως εξακολουθούν να ρυθμίζονται από τις νομοθεσίες των κρατών μελών και στο μέτρο που οι κανόνες αυτοί δεν έχουν εναρμονιστεί, είναι επίσης πιθανό να υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες ορισμένες λέξεις ενδέχεται να θεωρούνται δυσφημιστικές στο κράτος μέλος Γ, αλλά να μην ισχύει το ίδιο ως προς το κράτος μέλος Δ. Κατ' αντιδιαστολή, στις περιπτώσεις ενδίκων βοηθημάτων με αντικείμενο τη διόρθωση ή τη διαγραφή του ίδιου περιεχομένου που έχει αναρτηθεί στο διαδίκτυο, εάν εκδοθούν περισσότερες αντίθετες μεταξύ τους αποφάσεις, οι διαχειριστές του ιστοτόπου στον οποίον είναι ή κατέστησαν διαθέσιμες οι πληροφορίες που αναρτήθηκαν στο διαδίκτυο, δεν θα είναι σε θέση να συμμορφωθούν ταυτόχρονα προς τις αποφάσεις αυτές.

47. Είναι αληθές ότι στη σκέψη 31 της αποφάσεως *Bolagsupplysningen* και *Ilspan*, στην οποία το Δικαστήριο αναφέρεται στη μωσαϊκή προσέγγιση, μνημονεύει αποκλειστικά την απόφαση *Shevill* ως νομολογιακό προηγούμενο. Ωστόσο, φρονώ ότι τούτο δεν έχει μεγάλη σημασία, καθόσον το Δικαστήριο δεν μνημονεύει πάντοτε το σύνολο της προγενέστερης νομολογίας του³⁸.

³⁷ Βλ. Bizer, A., «International Jurisdiction for Violations of Personality Rights on the Internet: *Bolagsupplysningen*», *Common Market Law Review*, τόμος 55(6), 2018, σ. 1941 έως 1957. Μολονότι, στις απαντήσεις που έδωσε στο δεύτερο και το τρίτο προδικαστικό ερώτημα σχετικά με τη δυνατότητα απονομής διεθνούς δικαιοδοσίας στα δικαστήρια του κράτους μέλους στο οποίο βρίσκεται το κέντρο των συμφερόντων, το Δικαστήριο αναφέρθηκε στην περίπτωση ενός προσώπου που είχε καταθέσει αγωγή για τη διόρθωση συγκεκριμένων στοιχείων και την πλήρη αποζημίωσή του για τη ζημία που υπέστη, εντούτοις, απαντώντας στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του, όπως καθίσταται σαφές από τη διατύπωση της απαντήσεως, μόνο τα αιτήματα για διόρθωση ή διαγραφή του σχετικού περιεχομένου.

³⁸ Θα μπορούσε να υποστηριχθεί αντιστρόφως ότι η σκέψη 48 της αποφάσεως της 17ης Οκτωβρίου 2017, *Bolagsupplysningen* και *Ilspan* (C-194/16, EU:C:2017:766), στην οποία παρατίθενται οι λόγοι που οδήγησαν το Δικαστήριο στη μη εφαρμογή της αρχής της μωσαϊκής προσεγγίσεως της διεθνούς δικαιοδοσίας σε υποθέσεις διορθώσεως ή διαγραφής, διατυπώθηκε κατά τρόπον ώστε να αιτιολογήσει μια παρέκκλιση από τη νομολογία και όχι την πλήρη ανατροπή της. Ωστόσο, η διατύπωση της εν λόγω σκέψεως θεωρώ ότι δεν είναι τόσο κατηγορηματική ώστε να μπορεί να συναχθεί ότι Δικαστήριο είχε απαραίτητως την πρόθεση να διατηρήσει την αρχή της μωσαϊκής προσεγγίσεως όσον αφορά τις αξιώσεις χρηματικής ικανοποιήσεως.

48. Στο πλαίσιο αυτό, είναι πολύ πιθανό στην απόφαση *Bolagsupplysningen* και *Ilsjan*, το Δικαστήριο να απέφυγε εσκεμμένα να τοποθετηθεί επί του ζητήματος αν πρέπει να διατηρηθεί ή όχι η μωσαϊκή προσέγγιση σε υποθέσεις χρηματικής ικανοποίησης³⁹. Τούτο, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι δεν πρέπει να εξεταστεί το ζήτημα της ορθότητας της συγκεκριμένης λύσεως.

49. Στις προτάσεις του στην υπόθεση *Bolagsupplysningen* και *Ilsjan*, ο γενικός εισαγγελέας M. Bobek υποστήριξε ότι η προσέγγιση αυτή δεν εξυπηρετεί ούτε τα συμφέροντα των διαδίκων ούτε το γενικό συμφέρον. Προς στήριξη της απόψεώς του, προέβαλε αρκετά επιχειρήματα υπέρ του να εγκαταλειφθεί η προσέγγιση αυτή, τρία εκ των οποίων ενδέχεται να είναι κρίσιμα και για τις αξιώσεις χρηματικής ικανοποίησης.

50. *Πρώτον*, επεκτείνοντας τη λύση της αποφάσεως *Shevill* και στο περιεχόμενο που αναρτάται στο διαδίκτυο, το Δικαστήριο δεν έλαβε υπόψη του την ιδιαιτερότητα του διαδικτύου, ήτοι το γεγονός ότι καθιστά κάθε πληροφορία που αναρτάται σε αυτό πανταχόθεν προσβάσιμη⁴⁰. Σε αυτό το πλαίσιο, η εφαρμογή της μωσαϊκής προσεγγίσεως έχει ως αποτέλεσμα τον πολλαπλασιασμό των αρμόδιων δικαστηρίων, πράγμα το οποίο καθιστά πολύ δύσκολο για τον συντάκτη του δημοσιεύματος να προβλέψει το δικαστήριο που θα έχει διεθνή δικαιοδοσία σε περίπτωση ένδικης διαδικασίας⁴¹.

51. *Δεύτερον*, η αρχή της μωσαϊκής δικαιοδοσίας ενέχει τον κίνδυνο κατακερματισμού των αξιώσεων στα δικαστήρια των κρατών μελών που έχουν δικαιοδοσία μόνον για το μέρος της ζημίας που προκλήθηκε στο έδαφος των αντίστοιχων κρατών μελών. Στην πράξη, οι αξιώσεις αυτές θα ήταν δύσκολο να συντονιστούν μεταξύ τους⁴².

52. *Τρίτον*, η επαύξηση των ειδικών βάσεων διεθνούς δικαιοδοσίας δεν προστατεύει τα πρόσωπα που έχουν υποστεί τη δυσφήμιση καθόσον, σε κάθε περίπτωση, τα πρόσωπα αυτά έχουν το δικαίωμα να εναγάγουν τον συντάκτη του δυσφημιστικού δημοσιεύματος στα δικαστήρια των περιφερειών στις οποίες βρίσκεται το κέντρο των συμφερόντων τους, πράγμα το οποίο είναι και ευκολότερο για τα πρόσωπα αυτά. Στο πλαίσιο αυτό, η εν λόγω επαύξηση μπορεί μόνο να εξυπηρετεί την ενθάρρυνση στρατηγικών δικαστικής παρενοχλήσεως⁴³.

53. Αναγνωρίζω ότι τα επιχειρήματα αυτά έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα, ιδίως υπό το πρίσμα των επιδιωκόμενων από τον κανονισμό 1215/2012 σκοπών. Πρώτον, η αιτιολογική σκέψη 21 του εν λόγω κανονισμού διευκρινίζει ότι ο κανονισμός αποσκοπεί στην ελαχιστοποίηση της πιθανότητας υπάρξεως παράλληλων διαδικασιών και την αποφυγή εκδόσεως αντίθετων αποφάσεων σε διάφορα κράτη μέλη. Δεύτερον, από την αιτιολογική σκέψη 15 του ίδιου κανονισμού συνάγεται ότι οι κανόνες περί διεθνούς δικαιοδοσίας πρέπει να διασφαλίζουν την ασφάλεια δικαίου. Τρίτον, κατά την αιτιολογική σκέψη 16, εάν υπάρχουν εναλλακτικές βάσεις διεθνούς δικαιοδοσίας των δικαστηρίων του τόπου κατοικίας του εναγομένου, τούτο συμβαίνει είτε γιατί τα *fora* αυτά έχουν στενότερη σύνδεση με τη διαφορά είτε προκειμένου να διευκολυνθεί η ορθή απονομή της δικαιοσύνης.

³⁹ Βλ., επίσης, συναφώς, L. Idot, «Compétence en matière délictuelle, commentaire», *Europe*, αριθ. 12, Δεκέμβριος 2017, comm. 494, και Corneloup, S., Muir Watt, H., «Le for du droit à l'oubli», *Rev. Crit. DIP*, 2018, σ. 297 και 300.

⁴⁰ Ο γενικός εισαγγελέας M. Bobek εγείρει άλλο ένα ζήτημα στο σημείο 84 των προτάσεών του, το οποίο αφορά τον αδιαίρετο χαρακτήρα των μέσων παροχής έννομης προστασίας. Ωστόσο, κατά την άποψή μου, το επιχείρημα αυτό αφορά αποκλειστικά και μόνο τις αγωγές με αντικείμενο τη διόρθωση ή τη διαγραφή πληροφοριών που αναρτώνται στο διαδίκτυο.

⁴¹ Πρβλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα M. Bobek στην υπόθεση *Bolagsupplysningen* και *Ilsjan* (C-194/16, EU:C:2017:554, σημεία 78 και 79).

⁴² Πρβλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα M. Bobek στην υπόθεση *Bolagsupplysningen* και *Ilsjan* (C-194/16, EU:C:2017:554, σημείο 80).

⁴³ Πρβλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα M. Bobek στην υπόθεση *Bolagsupplysningen* και *Ilsjan* (C-194/16, EU:C:2017:554, σημεία 85 έως 88).

54. Στο πλαίσιο αυτό, θα μπορούσε κανείς να μπει στον πειρασμό να αντλήσει ένα επιχείρημα από το γεγονός ότι οι λύσεις που υιοθετήθηκαν στις αποφάσεις Shevill και eDate αφορούν την ερμηνεία του κανονισμού 44/2001 και όχι του κανονισμού 1215/2012, προκειμένου να αιτιολογηθεί η εγκατάλειψη της μωσαϊκής προσεγγίσεως. Πράγματι, η αιτιολογική σκέψη 16 του τελευταίου, η οποία είναι διατυπωμένη διαφορετικά από την αιτιολογική σκέψη 12 του πρώτου, υπογραμμίζει πλέον τη σημασία της αρχής της ασφάλειας δικαίου σε διαφορές που αφορούν εξωσυμβατικές ενοχές οι οποίες απορρέουν από παραβιάσεις της ιδιωτικότητας και προσβολές του δικαιώματος της προσωπικότητας, συμπεριλαμβανομένης της δυσφημίσεως, μια προσθήκη η οποία υποδηλώνει ενδεχομένως ότι βούληση του νομοθέτη της Ένωσης ήταν να ανατρέψει ορισμένες πτυχές της προγενέστερης νομολογίας του Δικαστηρίου.

55. Ωστόσο, κατά την γνώμη μου, η ερμηνεία αυτή είναι κάπως υπερβολική. Φρονώ ότι η προσθήκη αυτή μπορεί να ερμηνευθεί καλύτερα ως μια απλή αποσαφήνιση του σκοπού που επιδιώκει το άρθρο 7 του κανονισμού 1215/2012. Εξ αυτού δεν συνάγεται ότι η θέσπιση του εν λόγω κανονισμού μπορεί να θεωρηθεί ευλόγως ότι υποδηλώνει ότι η μωσαϊκή προσέγγιση δεν ανταποκρίνεται πλέον στην ισχύουσα νομική κατάσταση. Κατά συνέπεια, η τυχόν εγκατάλειψη της συγκεκριμένης προσεγγίσεως θα ισοδυναμούσε με την ανατροπή της υφιστάμενης νομολογίας.

56. Καίτοι το Δικαστήριο δεν υιοθετεί το αυστηρό δόγμα του νομολογιακού προηγούμενου, εντούτοις, οποιαδήποτε σημαντική παρέκκλιση από την πάγια νομολογία πρέπει να συμβαίνει – και συμβαίνει – κατ' εξαίρεση. Είναι, πάντως, αληθές ότι κατά το παρελθόν το Δικαστήριο έχει ανατρέψει νομολογία του. Τούτο συνέβη, παραδείγματος χάριν, όπως υπογραμμίζει ο καθηγητής F. Picod⁴⁴, όταν αποδείχθηκε ότι η ερμηνεία που είχε δοθεί σε μια διάταξη οδήγησε, στην πράξη, στη δημιουργία ενός κανόνα ο οποίος δεν ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικός⁴⁵ ή για τον οποίον υπήρξαν έντονες αντιδράσεις από τα αρμόδια για την εφαρμογή του εθνικά δικαστήρια⁴⁶ ή του οποίου η ερμηνεία κατέστη παρωχημένη λόγω ορισμένων κοινωνικών, πολιτικών ή τεχνολογικών εξελίξεων⁴⁷.

57. Ωστόσο, δεδομένου ότι οι αρχές της αναλογικότητας και της ασφάλειας δικαίου έχουν εφαρμογή και όσον αφορά το Δικαστήριο, μια τέτοιου είδους ανατροπή της προγενέστερης νομολογίας δεν μπορεί να λάβει χώρα εφόσον δεν συντρέχει σημαντικός λόγος προς τούτο και πρέπει να περιορίζεται στο αναγκαίο μέτρο. Εξάλλου, ακόμη και αν συντρέχει τέτοιος λόγος, η ανατροπή της νομολογίας πρέπει να επιδιώκει ιδίως τον περιορισμό τυχόν αναδρομικών αποτελεσμάτων, σεβόμενη παράλληλα την αρχή του δεδικασμένου.

58. Στην υπό κρίση υπόθεση, συνεπώς, το ζήτημα είναι αν τα (ομολογουμένως) προβληματικά χαρακτηριστικά της μωσαϊκής προσεγγίσεως είναι τόσο θεμελιώδους σημασίας ώστε να δικαιολογούν την εγκατάλειψή της και, εφόσον ισχύει κάτι τέτοιο, αν υπάρχει κάποια άλλη προσέγγιση την οποία θα μπορούσε να ακολουθήσει το Δικαστήριο πέραν αυτής της δυνητικώς ευρείας εμβέλειας προσέγγισης. Μολονότι αναγνωρίζω πλήρως την ισχύ των επιχειρημάτων που ανέπτυξε ο γενικός εισαγγελέας M. Bobek στις προτάσεις του στην υπόθεση *Bolagsupplysningen*

⁴⁴ Picod, F., «Les revirements de jurisprudence de la Cour de justice de l'Union européenne», *Intervention au Max Planck Institute Luxembourg for Procedural Law*, 14 Ιουνίου 2017. Βλ., επίσης, επί του συγκεκριμένου ζητήματος, Carpano, E., «Le revirement de jurisprudence en droit européen», Bruylant, Βρυξέλλες, 2012.

⁴⁵ Απόφαση της 30ής Απριλίου 1996, Cabanis-Issarte (C-308/93, EU:C:1996:169, σκέψη 34).

⁴⁶ Βλ. αποφάσεις της 17ης Οκτωβρίου 1990, HAG GF (C-10/89, EU:C:1990:359, σκέψη 10), και της 5ης Δεκεμβρίου 2017, M.A.S. και M.B. (C-42/17, EU:C:2017:936, σκέψεις 13 έως 14 και 16 έως 20, 59 και 61).

⁴⁷ Βλ. απόφαση της 30ής Απριλίου 1996, P. κατά S. (C-13/94, EU:C:1996:170, σκέψη 13), και προτάσεις του γενικού εισαγγελέα G. Tesaurο στην υπόθεση P. κατά S. (C-13/94, EU:C:1995:444).

και IIsjan, εντούτοις δεν έχω πειστεί ότι η νομολογία που ακολούθησε την απόφαση Shevill θα πρέπει να ανατραπεί κατ' αυτόν τον τρόπο. Η άποψή μου αυτή εδράζεται στους ακόλουθους λόγους:

59. *Πρώτον*, το γεγονός ότι κάθε πληροφορία που αναρτάται στο διαδίκτυο είναι πανταχόθεν προσβάσιμη δεν είναι νέο⁴⁸. Είναι αληθές ότι τα κοινωνικά δίκτυα έχουν σημειώσει αξιοσημείωτη αύξηση από την έκδοση της αποφάσεως eDate το 2011, αλλά ακόμη και τότε το Facebook είχε ήδη περισσότερους από 500 εκατομμύρια χρήστες, εκ των οποίων οι μισοί συνδέονταν καθημερινώς⁴⁹.

60. *Δεύτερον*, θα πρέπει να τεθούν υπό εξέταση τα προβλήματα που δημιουργούνται από το ενδεχόμενο ασκήσεως ενδίκων βοηθημάτων ενώπιον πλειόνων δικαστηρίων. Πράγματι, υπό μια αυστηρώς νομική σκοπιά, η αρχή της μωσαϊκής προσεγγίσεως δεν δημιουργεί κανένα πρόβλημα συντονισμού στην περίπτωση παράλληλων ένδικων διαδικασιών. Δεδομένου ότι κάθε εθνικό δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφανθεί μόνον επί της ζημίας που επήλθε στο έδαφος του κράτους μέλους στο οποίο αυτό εδρεύει και ελλείψει εναρμονίσεως των κανόνων που διέπουν τη δυσφήμιση, κάθε ένα εξ αυτών θα εφαρμόσει, λογικά, διαφορετική νομοθεσία, ήτοι την εφαρμοστέα σε κάθε επιμέρους επικράτεια νομοθεσία, οι εν λόγω δίκες δεν θα έχουν ούτε το ίδιο αντικείμενο, το οποίο αντιστοιχεί στην αξίωση εκάστου θιγομένου προσώπου, ούτε την ίδια αιτία, η οποία συνίσταται, κατά το δίκαιο της Ένωσης, στη νομική και πραγματική βάση των εν λόγω αξιώσεων⁵⁰.

61. Από πρακτικής απόψεως, η εφαρμογή της μωσαϊκής προσεγγίσεως δεν έχει ως αποτέλεσμα την απονομή διεθνούς δικαιοδοσίας σε όλα τα δικαστήρια των κρατών μελών, αλλά μόνον στα δικαστήρια των κρατών μελών στα οποία είναι προσβάσιμο το επίδικο περιεχόμενο⁵¹. Αναλόγως του τρόπου με τον οποίον θα ερμηνευθεί η έννοια της προσβασιμότητας, ο οποίος παραμένει ασαφής κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, δεν καθίστανται αρμόδια όλα τα δικαστήρια όλων των κρατών μελών. Εξάλλου, ακόμη και αν είναι αρκετά τα δικαστήρια τα οποία έχουν διεθνή δικαιοδοσία, τούτο δεν σημαίνει κατ' ανάγκην ότι θα διαπιστωθεί ότι επήλθε ζημία στο έδαφος κάθε εμπλεκόμενου κράτους μέλους. Όπως παρατήρησα ήδη, η έκταση της φήμης του φυσικού ή νομικού προσώπου που υπέστη τη δυσφήμιση⁵², η γλώσσα που χρησιμοποιήθηκε για τη σύνταξη της επίμαχης δημοσιεύσεως, η παρουσίαση⁵³, το πλαίσιο στο οποίο αυτή εντάσσεται, οι παραπομπές που χρησιμοποιήθηκαν για τη διατύπωση του μηνύματος και ο αριθμός των επισκεπτών από τα επίμαχα κράτη μέλη που απέκτησαν πρόσβαση στο συγκεκριμένο

⁴⁸ Συγκριτικά, οι πρώτοι προβληματισμοί σχετικά με τις συνέπειες της πανταχού παρούσας υπολογιστικής τεχνολογίας, η οποία είναι μια ευρύτερη έννοια, φαίνεται να ανάγονται σε ένα άρθρο που γράφτηκε από τον M. Weiser, φέρει τον τίτλο «The computer for the XXIst century» και δημοσιεύθηκε στο Scientific American, 1991, τεύχος 265, σ. 3.

⁴⁹ <http://www.digitalbuzzblog.com/facebook-statistics-stats-facts-2011/>.

⁵⁰ Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 2ας Μαρτίου 2017, DI κατά EASO (T-730/15 P, μη δημοσιευθείσα, EU:T:2017:138, σκέψη 86). Ομοίως, αφ' ης στιγμής οι κανόνες περί δικαιοδοσίας δεν ορίζουν το εφαρμοστέο δίκαιο, η μωσαϊκή προσέγγιση είναι, καταρχήν, ουδέτερη όσον αφορά τον κίνδυνο θεσπίσεως υπερβολικών ρυθμίσεων που απορρέει από την υποχρέωση του συντάκτη και του εκδότη του περιεχομένου να διασφαλίζει τη συμμόρφωση προς τις απαιτήσεις της νομοθεσίας των διαφόρων κρατών μελών στα οποία θα καταστεί διαθέσιμο το περιεχόμενο αυτό. Πράγματι, το γεγονός ότι ορισμένα δικαστήρια διαθέτουν αποκλειστική δικαιοδοσία δεν έχει ως σκοπό το να προδικαστεί η εφαρμοστέα νομοθεσία. Ακόμη και αν αυτό είναι αδύνατο στην πράξη, τα δικαστήρια που έχουν δικαιοδοσία επί της συνολικής ζημίας θα έπρεπε, θεωρητικώς, να εφαρμόσουν τις νομοθεσίες των διαφόρων κρατών μελών στα οποία το περιεχόμενο είναι διαθέσιμο προκειμένου να καθορίσουν το ύψος της οφειλόμενης αποζημιώσεως.

⁵¹ Απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2017, Bolagsupplysningen και IIsjan (C-194/16, EU:C:2017:766, σκέψη 47).

⁵² Είναι αληθές ότι το διαδίκτυο αυξάνει το πιθανό κοινό ενός μηνύματος. Ωστόσο, όσον αφορά τη φήμη, τούτο δεν σημαίνει ότι το πρόσωπο που υφίσταται τη δυσφήμιση είναι απαραίτητα γνωστό σε όλη την Ευρώπη.

⁵³ Επιβάλλεται να επισημανθεί ότι, για παράδειγμα, οι χρήστες του διαδικτύου από διαφορετικά κράτη μέλη δεν παρατηρούν τα ίδια στοιχεία μιας ιστοσελίδας ή τα παρατηρούν, αλλά στρέφουν την προσοχή τους σε αυτά για διαφορετικό χρονικό διάστημα. Βλ., για παράδειγμα, Miratech, «Étude internationale: les habitudes des internautes suivant les pays», 2013.

δημοσίευμα⁵⁴ είναι όλα στοιχεία τα οποία ενδέχεται να οδηγήσουν τα δικαστήρια στο συμπέρασμα ότι το θιγόμενο πρόσωπο ουδεμία ζημία υπέστη στο έδαφος για το οποίο αυτά είναι γεωγραφικώς αρμόδια.

62. Στο πλαίσιο αυτό, φαίνεται ότι, στην πραγματικότητα, το πρόβλημα που δημιουργεί η μωσαϊκή προσέγγιση αφορά κυρίως την ύπαρξη κινδύνου δικαστικής παρενοχλήσεως. Ο πολλαπλασιασμός των αρμόδιων δικαστηρίων δημιουργεί εύφορο έδαφος για στρατηγικές δικαστικής παρενοχλήσεως και, ιδίως, για μηνύσεις στρατηγικής κατά της συμμετοχής του κοινού (SLAPP, recours bâillon στη γαλλική γλώσσα)⁵⁵. Δεδομένου ότι η άσκηση οποιουδήποτε ένδικου βοηθήματος υποχρεώνει τον εναγόμενο να αφιερώσει σε αυτό ενέργεια και πόρους, ανεξαρτήτως της ουσίας της αξιώσεως, με τον πολλαπλασιασμό των νομικών ενεργειών ή απλώς και μόνο με την απειλή ασκήσεώς τους, ένα πρόσωπο μπορεί να προκαλέσει σε ένα άλλο ζημία (ή, σε επίπεδο εταιριών, ανταγωνιστικό μειονέκτημα, λόγω της απώλειας χρόνου διαχειρίσεως και πόρων).

63. Πάντως, το γεγονός ότι ορισμένοι κακόβουλοι ενάγοντες έχουν τη δυνατότητα να εφαρμόσουν τέτοιου είδους στρατηγικές προς όφελός τους, οφείλεται εν μέρει στο ότι οι υφιστάμενοι στα κράτη μέλη κανόνες σχετικά με την επιστροφή των δικαστικών εξόδων δεν είναι, κατά κανόνα, αρκετά αυστηροί όσον αφορά την υποχρέωση του ηττηθέντος διαδίκου να αποζημιώσει τον νικήσαντα διάδικο για τη ζημία που υπέστη, ανάλογα με την περίπτωση, είτε λόγω της ασκήσεως του ενδίκου βοηθήματος είτε λόγω του γεγονότος της καταχρηστικής αρνήσεώς του να ικανοποιήσει την αξίωση του ενάγοντος. Πράγματι, οι κανόνες αυτοί δεν λαμβάνουν πάντοτε αρκούντως υπόψη τις έμμεσες δαπάνες που δημιουργεί ο χειρισμός μιας δίκης (ιδίως τις δαπάνες που συνεπάγεται η έκδοση μιας δικαστικής αποφάσεως), καίτοι, στην πράξη, οι δαπάνες αυτές μπορούν να είναι σημαντικές, τόσο σε οικονομικό όσο και σε μη υλικό επίπεδο⁵⁶. Εάν οι δαπάνες αυτές αποζημιώνονταν κατ' ορθότερο και πιο συστηματικό τρόπο, ιδίως στις περιπτώσεις καταχρήσεως της διαδικασίας, οι ενάγοντες θα αποτρέπονταν από την κατάχρηση της αρχής της μωσαϊκής προσεγγίσεως, καθόσον τούτο θα τους εξέθετε στον κίνδυνο να υποχρεωθούν να καταβάλουν σημαντικές αποζημιώσεις στους εναγομένους σε περίπτωση μη ευδοκιμήσεως των ενδίκων βοηθημάτων τους.

64. Επιπλέον, οι εναγόμενοι μπορούν να προβούν στη λήψη ορισμένων μέτρων προκειμένου να προστατευτούν έναντι αυτού του κινδύνου. Για παράδειγμα, ανάλογα με την υπόθεση, μπορούν να ασκήσουν αρνητική αναγνωριστική αγωγή ενώπιον ενός δικαστηρίου που έχει πλήρη δικαιοδοσία⁵⁷. Δεδομένου ότι το δικαστήριο αυτό θα είναι αρμόδιο να αποφανθεί επί της ζημίας που επήλθε στο σύνολο του εδάφους της Ένωσης, η εφαρμογή των κανόνων αμοιβαίας

⁵⁴ Βλ., για παράδειγμα, απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ιρλανδίας της 15ης Μαρτίου 2012, Coleman κατά MGN Ltd. [2012], IESC 20, όπου το δικαστήριο αυτό έκρινε εαυτό αναρμόδιο για την εκδίκαση υποθέσεως δυσφημίσεως δυνάμει του νυν άρθρου 7, σημείο 2, του κανονισμού των Βρυξελλών, δεδομένου ότι δεν υπήρχαν αποδεικτικά στοιχεία από τα οποία να προκύπτει ότι οποιοδήποτε πρόσωπο που κατοικεί στην Ιρλανδία είχε, στην πράξη, αποκτήσει πρόσβαση στην επίμαχη δημοσίευση στο διαδίκτυο.

⁵⁵ Βλ., επί του συγκεκριμένου ζητήματος, Prings, G.W., «SLAPPs: Strategic Lawsuits Against Public Participation», τεύχος 7, *Pace Envtl. L: Rev.*, 1989, 3, Canan, P., «The SLAPP from a Sociological Perspective», τεύχος 7, *Pace Envtl. L: Rev.*, 1989, 23 και Landry, N., «SLAPP – Bâilonnement et répression judiciaire du discours politique», *Ecosociété*, 2012.

⁵⁶ Ακόμη και οι άμεσες δαπάνες ενδέχεται να λαμβάνονται υπόψη ανεπαρκώς. Πράγματι, τις περισσότερες φορές αποδίδονται μόνον οι ελάχιστες προβλεπόμενες δικηγορικές αμοιβές, παρότι οι δικηγόροι χρεώνουν μεγαλύτερα ποσά, ιδίως όταν ο ενδιαφερόμενος στρέφεται σε κάποια διεθνή δικηγορική εταιρία προκειμένου να αποφύγει την επικοινωνία με διάφορες νομικές εταιρίες σε διαφορετικές χώρες. Επιπλέον, οι κανόνες περί αποδόσεως των δικαστικών εξόδων συχνά δεν λαμβάνουν υπόψη τους το γεγονός ότι ο διάδικος είναι υποχρεωμένος να προκαταβάλει όλες αυτές τις δαπάνες.

⁵⁷ Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 25ης Οκτωβρίου 2012, Folien Fischer και Fofitec (C-133/11, EU:C:2012:664). Η δυνατότητα ασκήσεως αρνητικής αναγνωριστικής αγωγής υφίσταται, για παράδειγμα, στο ολλανδικό δίκαιο, αλλά όχι στο γαλλικό δίκαιο. Βλ. Επιτροπή εμπειρογνομόνων για τα ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε σχέση με την αυτοματοποιημένη επεξεργασία πληροφοριών και με τις διάφορες μορφές τεχνητής νοημοσύνης, «Study on forms of liability and jurisdictional issues relating to the application of civil and administrative law in matters of defamation in the member states of the Council of Europe», μελέτη του Συμβουλίου της Ευρώπης, DGI(2019)04, σ. 24. Βλ., επίσης, επί του συγκεκριμένου ζητήματος, Bouthinon-Dumas, H., De Beaufort, V., Jenny, F., Masson A., «Stratégie d'instrumentalisation juridique et concurrence», *Larcier*, 2013, σ. 37.

αναγνωρίσεως των αποφάσεων που προβλέπονται από τον κανονισμό 1215/2012 θα έχει ως αποτέλεσμα να απολέσουν όλα τα άλλα δικαστήρια τη δικαιοδοσία τους να αποφανθούν επί της ζημίας που επήλθε στο έδαφος ενός μόνον κράτους μέλους. Γενικότερα, οι διάδικοι έχουν επίσης την επιλογή, δυνάμει του άρθρου 30 του κανονισμού 1215/2012, να ζητήσουν την αναστολή της διαδικασίας ή ακόμη την περάτωση της στην περίπτωση συνδεδεμένων αξιώσεων, ήτοι αγωγών που είναι τόσο στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους ώστε να είναι σκόπιμο να εκδικασθούν από κοινού και να εκδοθεί κοινή απόφαση επ' αυτών προκειμένου να αποτραπεί ο κίνδυνος εκδόσεως ασυμβίβαστων μεταξύ τους αποφάσεων ως αποτέλεσμα ξεχωριστών διαδικασιών⁵⁸. Τούτο σημαίνει ιδίως ότι ο συντάκτης του φερόμενου ως δυσφημιστικού περιεχομένου δεν θα επιβαρυνθεί με τη συμμετοχή σε περισσότερες ένδικες διαδικασίες συγχρόνως.

65. Ακόμη σημαντικότερο είναι το στοιχείο ότι, επειδή οι πόροι των πιθανών εναγόντων δεν είναι ανεξάντλητοι, η εφαρμογή της στρατηγικής που βασίζεται στον πολλαπλασιασμό των ενδίκων βοηθημάτων σπανίως λειτουργεί προς όφελος τους. Συνεπώς, οι στρατηγικές αυτές υιοθετούνται κυρίως από οικονομικούς φορείς με σημαντικούς πόρους. Ωστόσο, αυτούς τους τελευταίους, η κατάργηση της μωσαϊκής προσέγγισης δεν είναι ικανή να τους αποτρέψει από την εφαρμογή τέτοιου είδους στρατηγικών. Για παράδειγμα, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, το κριτήριο του κέντρου των συμφερόντων πρέπει να εξετάζεται στο επίπεδο κάθε επιμέρους υποκειμένου του δικαίου⁵⁹. Συνεπώς, στην περίπτωση εταιρικού σχηματισμού ο οποίος είναι οργανωμένος υπό τη μορφή ομίλου εταιριών με παρεμφερείς εταιρικές επωνυμίες, η εφαρμογή του κριτηρίου του κέντρου των συμφερόντων σημαίνει, ουσιαστικά, ότι κάθε νομική οντότητα εντός αυτού του ομίλου (η οποία ενδέχεται να μην ελέγχεται σε ποσοστό 100 % από τη μητρική εταιρία) δύναται να ασκήσει αγωγή κατά του συντάκτη του μηνύματος για τη ζημία που υπέστη ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους στο οποίο κάθε μία από αυτές τις νομικές οντότητες έχει το κέντρο των συμφερόντων της⁶⁰.

66. *Τρίτον*, δεν είναι εντελώς σαφές αν η μωσαϊκή προσέγγιση αντιβαίνει όντως στους επιδιωκόμενους από τον κανονισμό 1215/2012 σκοπούς. Πράγματι, όπως υπογραμμίστηκε στην απόφαση *Bolagsupplysningen* και *Ilsejan*, ο κανόνας της ειδικής δωσιδικίας σε ενοχές εξ αδικοπραξίας ή οιονεί αδικοπραξίας που περιλαμβάνεται στο άρθρο 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012, δεν αποσκοπεί στην παροχή αυξημένης προστασίας στον ασθενέστερο διάδικο⁶¹. Κατά συνέπεια, ουδεμία επιρροή ασκεί, καταρχήν, το ζήτημα ότι η εφαρμογή της μωσαϊκής προσέγγισης μπορεί δυνητικώς να θέτει σε μειονεκτική θέση κάποιον από τους διαδίκους.

67. Αν εξεταστούν, τώρα, ειδικότερα οι τρεις σκοποί τους οποίους επιδιώκουν οι διατάξεις του κανονισμού 1215/2012 σε σχέση με τη διεθνή δικαιοδοσία, μπορεί να επισημανθεί ότι το Δικαστήριο θεωρεί ότι ο στόχος της ασφάλειας δικαίου, όπως μνημονεύεται στην αιτιολογική σκέψη 15 του κανονισμού 1215/2012, ικανοποιείται αν ο εναγόμενος μπορεί να προβλέψει με βάση το χρησιμοποιούμενο κριτήριο σε ποια δικαστήρια μπορεί να εναχθεί. Από τη σκοπιά αυτή, μπορεί να υπογραμμισθεί, όπως επισήμανε το Ανώτατο Δικαστήριο της Αυστραλίας στην απόφαση-ορόσημο *Dow Jones και Company Inc κατά Gutnick*, ότι όταν ένα πρόσωπο

⁵⁸ Ορισμένα νομικά συστήματα προβλέπουν μηχανισμούς προκειμένου να αποτρέψουν αυτού του είδους τις στρατηγικές επιλύσεις διαφορών, όπως, για παράδειγμα, ο κανόνας του *forum non conveniens* του κοινού δικαίου.

⁵⁹ Πρβλ. απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2017, *Bolagsupplysningen* και *Ilsejan* (C-194/16, EU:C:2017:766, σκέψη 41).

⁶⁰ Το ίδιο ισχύει, για παράδειγμα, στην περίπτωση ζημιών που οφείλονται σε μια σύμπραξη μεταξύ προμηθευτών. Πράγματι, αρκετά συχνά, όταν η μητρική εταιρία διαπραγματεύεται την αγορά πρώτων υλών, οι τελευταίες πληρώνονται κατά κανόνα από τις θυγατρικές, οι οποίες ενδέχεται να μην ανήκουν στη μητρική εταιρία σε ποσοστό 100 %. Κατά συνέπεια, οι πρόσθετες δαπάνες που δημιουργούνται από την εν λόγω σύμπραξη επιβαρύνουν τους λογαριασμούς αυτών των εταιριών και όχι τους λογαριασμούς της μητρικής εταιρίας. Ως εκ τούτου, ανάλογα με τον τρόπο που οργανώνει κάθε όμιλος τις αγορές του, ζημιωθείσες μπορούν να είναι είτε οι μητρικές εταιρίες είτε κάθε μία από τις θυγατρικές.

⁶¹ Πρβλ. απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2017, *Bolagsupplysningen* και *Ilsejan* (C-194/16, EU:C:2017:766, σκέψη 39).

αποφασίζει να αναρτήσει στο διαδίκτυο πληροφορίες οι οποίες είναι «προσβάσιμες» από όλα τα κράτη μέλη, το πρόσωπο αυτό μπορεί να αναμένει ότι θα εναχθεί σε κάθε ένα από αυτά τα κράτη μέλη⁶².

68. Είναι, ωστόσο, αληθές ότι στην απόφαση της 12ης Μαΐου 2021, *Vereniging van Effectenbezitters* (C-709/19, EU:C:2021:377, σκέψεις 34 επ.), το Δικαστήριο φαίνεται να αναγνωρίζει μια σχετική υπεροχή στον σκοπό της ασφάλειας δικαίου έναντι οποιουδήποτε άλλου στοιχείου, συμπεριλαμβανομένου και εκείνου που αφορά το γράμμα του άρθρου 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012. Για την ακρίβεια, στην απόφαση εκείνη, η οποία αφορούσε αγωγές επιδικάσεως χρηματικής ικανοποίησης για τη ζημία που υπέστησαν οι μέτοχοι εταιρίας λόγω ελλιπούς πληροφορήσεως, το Δικαστήριο απέρριψε το επιχείρημα ότι μια εταιρία μπορεί να αναμένει ότι θα εναχθεί στον τόπο όπου τηρούνται οι λογαριασμοί αξιολογίων των μετόχων της, για τον λόγο και μόνον ότι τα κριτήρια που συνδέονται με την κατοικία και τον τόπο όπου τηρούνται οι λογαριασμοί των μετόχων δεν παρέχουν στην εκδότρια των τίτλων εταιρία τη δυνατότητα να αναμένει τον καθορισμό της διεθνούς δικαιοδοσίας των δικαστηρίων ενώπιον των οποίων θα μπορούσε να εναχθεί, καθώς κάτι τέτοιο θα ήταν αντίθετο προς τον σκοπό που αναφέρεται στην αιτιολογική σκέψη 16 του κανονισμού 1215/2012 και συνίσταται στην αποτροπή της πιθανότητας –προκειμένου να διασφαλιστεί η αρχή της ασφάλειας δικαίου– ότι ο εναγόμενος ενδέχεται να εναχθεί ενώπιον δικαστηρίου κράτους μέλους το οποίο δεν μπορούσε ευλόγως να προβλέψει. Κατά το Δικαστήριο, ο σκοπός της προβλεψιμότητας επιτάσσει, στην περίπτωση εταιρίας εισηγμένης στο χρηματιστήριο αξιών, όπως η επίμαχη στην υπό κρίση υπόθεση, να γίνει δεκτό ότι μόνον τα δικαστήρια των κρατών μελών στα οποία η εταιρία έχει συμμορφωθεί προς τις υποχρεωτικές απαιτήσεις γνωστοποίησης για τους σκοπούς εισαγωγής της στο χρηματιστήριο αξιών, είναι αρμόδια όσον αφορά την επέλευση της ζημίας. Κατά συνέπεια, μόνον σε αυτά τα κράτη μέλη μπορεί η εν λόγω εταιρία να προβλέψει ευλόγως την ύπαρξη επενδυτικής αγοράς και τη γένεση της ευθύνης της.

69. Ωστόσο, φρονώ ότι η λύση αυτή δεν αμφισβητεί εμμέσως τη μωσαϊκή προσέγγιση. Εφόσον, αφενός, μπορεί να γίνει δεκτό, ακόμη και κατά προσέγγιση μόνον⁶³, ότι η επενδυτική αγορά μιας εισηγμένης στο χρηματιστήριο εταιρίας βρίσκεται στον τόπο στον οποίο είναι αυτή εισηγμένη, η γεωγραφική «αγορά» για μια άποψη θα καθοριστεί από τη δυνατότητα προσβάσεως στην άποψη αυτή. Από την άλλη πλευρά, μπορεί να επισημανθεί ότι η λύση που υιοθετήθηκε στην απόφαση *Vereniging van Effectenbezitters*, σε συνδυασμό με τη διεθνή δικαιοδοσία των δικαστηρίων του τόπου εκδόσεως των μετοχών, η οποία απορρέει από τη δωσιδικία του τόπου κατοικίας του εναγομένου που προβλέπεται από το άρθρο 4 του κανονισμού 1215/2012, καταλήγει στην απονομή διεθνούς δικαιοδοσίας στα δικαστήρια των κρατών μελών το δίκαιο των οποίων είναι κατ' αρχήν εφαρμοστέο στη διαφορά. Υπ' αυτήν την έννοια, η συγκεκριμένη λύση συνάδει με τον σκοπό της ορθής απονομής της δικαιοσύνης που μνημονεύεται στην αιτιολογική σκέψη 16 του κανονισμού 1215/2012. Κατ' αντιδιαστολή, ωστόσο, σε υποθέσεις δυσφημίσεως, εφαρμοστέο δίκαιο ενδέχεται να είναι αυτό ενός εκ των κρατών μελών στα οποία κατέστη προσβάσιμο το μήνυμα. Κατά τη γνώμη μου, αυτή είναι μια καθοριστικής σημασίας διαφορά, δεδομένου ότι, αν εγκαταλειφθεί η μωσαϊκή προσέγγιση στις υποθέσεις δυσφημίσεως, ο ενάγων στερείται της δυνατότητας να ασκήσει το ένδικο βοήθημά του ενώπιον των δικαστηρίων των κρατών μελών

⁶² Βλ. *Dow Jones και Company Inc κατά Gutnick* [2002] HCA 56; 210 CLR 575; 194 ALR 433; 77 ALJR 255 (10 Δεκεμβρίου 2002), σκέψη 39 («αυτοί οι οποίοι αναρτούν πληροφορίες στον παγκόσμιο ιστό το πράττουν γνωρίζοντας ότι οι πληροφορίες που αναρτούν καθίστανται διαθέσιμες στους πάντες χωρίς κανένα γεωγραφικό περιορισμό»).

⁶³ Ήτοι, παραβλέποντας το γεγονός ότι ορισμένες μετοχές της ίδιας εταιρίας ενδέχεται να μην είναι εισηγμένες ή ενδέχεται να έχουν πωληθεί εκτός του χρηματιστηρίου αξιών στο οποίο είναι εισηγμένες.

στα οποία ήταν προσβάσιμο το μήνυμα και, ως εκ τούτου, ενώπιον των δικαστηρίων που βρίσκονται σε καλύτερη θέση να εφαρμόσουν τις διάφορες κρίσιμες νομοθετικές διατάξεις και να προβούν σε όλες τις αναγκαίες εκτιμήσεις των πραγματικών περιστατικών.

70. Εν πάση περιπτώσει, η μωσαϊκή προσέγγιση δεν φαίνεται πιθανό να οδηγήσει σε ένα αποτέλεσμα το οποίο θα είναι λιγότερο προβλέψιμο, για παράδειγμα, από αυτό στο οποίο θα κατέληγε η εφαρμογή του κριτηρίου του κέντρου των συμφερόντων του παθόντος⁶⁴. Ομολογουμένως, όσον αφορά τους μη οικονομικούς φορείς, το κριτήριο αυτό φαίνεται απλό στην εφαρμογή του, δεδομένου ότι αντιστοιχεί συνήθως στον τόπο όπου ο παθών έχει το κέντρο της ζωής και της κοινωνικής του δραστηριότητας. Ωστόσο, η εφαρμογή του εν λόγω κριτηρίου φαίνεται ότι είναι πολύ πιο σύνθετη στην περίπτωση των οικονομικών φορέων, καθόσον υπάρχουν διαφορετικές απόψεις σχετικά με το τι συνιστά «συμφέρον» μιας εταιρίας⁶⁵, όπως καταδεικνύεται από τη διαφορά στην προσέγγιση μεταξύ των θεωριών της υπεροχής των μετόχων και των ενδιαφερομένων μερών⁶⁶.

71. Προκειμένου να ξεπεραστεί το συγκεκριμένο ζήτημα, η λογική υπαγορεύει να θεωρηθεί ότι η έννοια «κέντρο των συμφερόντων» για ένα νομικό πρόσωπο ταυτίζεται με τον τόπο της καταστατικής του έδρας, λαμβανομένου ιδίως υπόψη ότι, αφενός, η δυσφήμιση αποτελεί επίθεση στην τιμή, την υπόληψη και τη φήμη ενός προσώπου (και όχι των προϊόντων του) και, αφετέρου, ότι οι επιπτώσεις της ενδεχόμενης ζημίας στην υπόληψή του θα πραγματοποιηθούν στους χρηματοοικονομικούς του λογαριασμούς⁶⁷. Επομένως, ο κανόνας αυτός, σε συνδυασμό με την αρχή της ασφάλειας δικαίου, επιτρέπει στον συντάκτη οποιασδήποτε δημοσιεύσεως που αφορά το νομικό πρόσωπο να προβλέψει το αποτέλεσμα της εφαρμογής του συγκεκριμένου συνδυασμού στοιχείου, στον βαθμό που είναι ιδιαίτερος ευχερές να καταστεί γνωστή η διεύθυνση της έδρας ενός οικονομικού φορέα, καθόσον η μνεία της έχει καταστεί υποχρεωτική από διάφορα νομοθετήματα του δικαίου της Ένωσης.

72. Ωστόσο, το Δικαστήριο έκρινε αντιθέτως ότι, «[κ]αίτοι, βεβαίως, το κέντρο των συμφερόντων ενός νομικού προσώπου δύναται να συμπίπτει με τον τόπο της καταστατικής του έδρας εφόσον το τελευταίο ασκεί, στο κράτος μέλος όπου βρίσκεται αυτή η έδρα, το σύνολο ή το κύριο μέρος των δραστηριοτήτων του και, κατά συνέπεια, η φήμη της οποίας χαίρει σε αυτό δύναται να είναι σημαντικότερη απ' ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο κράτος μέλος, εντούτοις το πού βρίσκεται η

⁶⁴ Συναφώς, θα μπορούσε να επισημανθεί ότι ο στόχος της προβλεψιμότητας αφορά τόσο τον συντάκτη του φερόμενου ως δυσφημιστικού περιεχομένου όσο και το πρόσωπο στο οποίο αναφέρεται το εν λόγω περιεχόμενο. Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2017, Bolagsupplysningen και Ilsjan (C-194/16, EU:C:2017:766, σκέψη 35).

⁶⁵ Ειδικότερα, ο καθορισμός της ακριβούς τοποθεσίας ενδέχεται να είναι ακόμη πιο απρόβλεπτος όταν, για παράδειγμα, αυτό το οποίο δυσφημείται δεν είναι η επωνυμία της εταιρίας αλλά ένα εκ των πολλών εμπορικών σημάτων που χρησιμοποιούνται από την εταιρία. Αφενός, ζήτημα μπορεί να τεθεί επίσης ως προς το αν, σε αντίθεση με την εμπορική επωνυμία, το εμπορικό σήμα υπάγεται στα δικαιώματα της προσωπικότητας. Αφετέρου, εάν γίνει δεκτό ότι αυτό ισχύει, πώς μπορεί να εφαρμοστεί το κριτήριο του κέντρου των συμφερόντων όταν τα ίδια προϊόντα πωλούνται υπό διαφορετικές εμπορικές ετικέτες σε διαφορετικά κράτη; Μήπως από αυτό πρέπει να συναχθεί ότι υπάρχει ένα διαφορετικό κέντρο συμφερόντων για κάθε εμπορικό σήμα, παρά το γεγονός ότι το Δικαστήριο έχει ήδη επιχειρηματολογήσει σχετικά με το κέντρο των συμφερόντων της θυγόμενης εταιρίας;

⁶⁶ Βλ., για παράδειγμα, Rönnegard, D., και Craig Smith, N., «Shareholder Primacy vs. Stakeholder Theory: The Law as Constraint and Potential Enabler of Stakeholder Concern» σε Harrison, J. S., Barney, J., Freeman, R., και Phillips, R. (επιμέλεια), *The Cambridge Handbook of Stakeholder Theory*, CUP, Cambridge, 2019, σ. 117 έως 131 και, στη γαλλική γλώσσα, Tchotourian, I., «Doctrine de l'entreprise et école de Rennes: La dimension sociétale, politique et philosophique des activités économiques affirmée – Présentation d'un courant de pensée au service de l'homme» σε Champaud, C. (επιμέλεια), *L'entreprise dans la société du 21e siècle*, Larcier, Bruxelles, 2013, σ. 131 έως 174.

⁶⁷ Για παράδειγμα, στην απόφαση της 21ης Μαΐου 2015, CDC Hydrogen Peroxide (C-352/13, EU:C:2015:335, σκέψεις 52 και 53), το Δικαστήριο έκρινε ότι, «[ό]σον αφορά ζημία που συνίσταται σε επιπλέον δαπάνες οι οποίες καταβλήθηκαν εξαιτίας τεχνηέντως υψηλής τιμής, [ο τόπος στον οποίον επήλθε η ζημία] βρίσκεται, καταρχήν, στην έδρα του προσώπου αυτού».

καταστατική έδρα δεν είναι, καθεαυτό, καθοριστικό κριτήριο στο πλαίσιο τέτοιας αναλύσεως»⁶⁸. Αυτό το οποίο έχει καθοριστική σημασία είναι ο τόπος στον οποίον «η οικονομική δραστηριότητα του νομικού προσώπου υπερτερεί»⁶⁹.

73. Η έννοια της οικονομικής δραστηριότητας για μια εταιρία είναι, ασφαλώς, σχετικά διφορούμενη. Μπορεί να ερμηνευθεί τουλάχιστον υπό δύο τρόπους, δηλαδή, από εμπορική σκοπιά, υπό την έννοια ότι χαρακτηρίζει τον τόπο στον οποίον ο οικονομικός φορέας πραγματοποιεί τον κύριο όγκο των πωλήσεών του (χωρίς να υπεισέλθουμε καν στη συζήτηση σχετικά με το αν, συναφώς, ο κρίσιμος δείκτης είναι το κέρδος ή ο κύκλος εργασιών, καθόσον το στοιχείο αυτό μπορεί να μεταβάλλεται τακτικά, ιδίως για μια επιχείρηση η οποία εκτελεί έργα μεγάλων διαστάσεων ανά τον κόσμο)⁷⁰, ή, από μια πιο βιομηχανική σκοπιά, υπό την έννοια ότι αναφέρεται στον τόπο στον οποίον βρίσκονται συγκεντρωμένοι και χρησιμοποιούνται οι χρηματοοικονομικοί, ανθρωπίνι και τεχνικοί πόροι που απαιτούνται προκειμένου η νομική οντότητα να ασκήσει τη δραστηριότητά της και να παράξει τα αγαθά ή τις υπηρεσίες που διαθέτει προς πώληση⁷¹. Πράγματι, η φήμη ενδέχεται να έχει αντίκτυπο στις σχέσεις που διατηρεί ο οικονομικός φορέας όχι μόνον με τους πελάτες του, αλλά και με όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη (μετόχους, δανειστές, προμηθευτές, υπαλλήλους κ.λπ.). Για παράδειγμα, η φήμη μπορεί να έχει άμεσο αντίκτυπο στη δυνατότητα μιας εταιρίας να αντλήσει κεφάλαια από τις χρηματοοικονομικές αγορές⁷² ή στο να εφοδιασθεί με προμήθειες.

74. Η εφαρμογή αυτού του κριτηρίου προσκρούει κατ' ανάγκην σε άλλες πρακτικές δυσχέρειες. Πράγματι, ανεξαρτήτως του πώς πρέπει να ερμηνευθεί η έννοια της οικονομικής δραστηριότητας, οι πληροφορίες που χρειάζεται ο εναγόμενος προκειμένου να διαπιστώσει ποιο θα είναι το αρμόδιο δικαστήριο βάσει του κριτηρίου αυτού είναι πολύ πιθανό να καλύπτονται, όσον αφορά τους ιδιώτες, από τον κανονισμό 2016/679⁷³ και, όσον αφορά τις επιχειρήσεις, έως ενός ορισμένου βαθμού, από το επιχειρηματικό απόρρητο⁷⁴. Συνεπώς, στην πράξη, θα μπορούσε

⁶⁸ Απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2017, Bolagsupplysningen και Ilsjan (C-194/16, EU:C:2017:766, σκέψη 41).

⁶⁹ Απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2017, Bolagsupplysningen και Ilsjan (C-194/16, EU:C:2017:766, σκέψη 43). Συναφώς, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το Δικαστήριο φαίνεται να αποδίδει διαφορετικό νόημα στην έννοια «κέντρο των συμφερόντων» από εκείνο που αποδίδεται, για παράδειγμα, από τον νομοθέτη της Ένωσης στο άρθρο 3, παράγραφος 1, του κανονισμού (ΕΕ) 2015/848 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Μαΐου 2015, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας (ΕΕ 2015, L 141, σ. 19). Πράγματι, η διάταξη αυτή ορίζει την έννοια «κέντρο των κύριων συμφερόντων» ως τον «τόπο όπου ο οφειλέτης ασκεί συνήθως τη διοίκηση των συμφερόντων του και, συνεπώς, είναι τόπος επαληθεύσιμος από τους τρίτους».

⁷⁰ Μολονότι θα ήταν δελεαστικό να θεωρήσω, από αυτή τη σκοπιά, ότι το κέντρο των συμφερόντων πρέπει να είναι ο τόπος στον οποίον η εταιρία αποκτά το μεγαλύτερο κέρδος, δεδομένου ότι οι εταιρίες πρέπει να καλύπτουν τις δαπάνες τους προκειμένου να επιβιώσουν, εντούτοις, φρονώ ότι το κέντρο των συμφερόντων πρέπει να αντιστοιχεί στον τόπο στον οποίον η εταιρία καταγράφει το μεγαλύτερο εμπορικό περιθώριο (κύκλος εργασιών μείον το κόστος αγοράς των αγαθών ή των υπηρεσιών που διατέθηκαν προς πώληση). Επιπλέον, ζήτημα μπορεί να τεθεί ως προς το σε ποια χρονική στιγμή πρέπει να εκτιμάται το κέντρο των συμφερόντων ενός νομικού προσώπου: κατά τον χρόνο επελεύσεως της ζημίας ή κατά τον χρόνο ασκήσεως του ενδίκου βοηθήματος;

⁷¹ Στην απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2017, Bolagsupplysningen και Ilsjan (C-194/16, EU:C:2017:766), το Δικαστήριο φαίνεται να υπονοεί, στη σκέψη 42, ότι, υπό τις περιστάσεις της υποθέσεως εκείνης, το κέντρο των συμφερόντων του φερομένου ως παθόντος ήταν η Σουηδία, καθόσον εκεί ασκούσε το μεγαλύτερο μέρος των δραστηριοτήτων του. Ωστόσο, το Δικαστήριο δεν διευκρίνισε αν με τον όρο «δραστηριότητες» σκοπούσε να αναφερθεί στους πελάτες του προσφεύγοντος ή στα μέσα παραγωγής που χρησιμοποιούσε προκειμένου να τους ικανοποιήσει.

⁷² Guimaraes, G., «The Corporate Ad; Wall Street's Supersalesman», *Industry Week*, 10 Ιουνίου 1985, και Boistel, P., «La réputation d'entreprise: un impact majeur sur les ressources de l'entreprise», *Management & Avenir*, τεύχος 17, αριθ. 3, 2008, σ. 9 έως 25.

⁷³ Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της οδηγίας 95/46/ΕΚ (ΕΕ 2016, L 119, σ. 1)

⁷⁴ Ακόμη και στην περίπτωση που ορισμένες οικονομικές πληροφορίες καθίστανται διαθέσιμες στο κοινό λόγω των υποχρεώσεων γνωστοποιήσεως που επιβάλλει σε ορισμένες εταιρίες η οδηγία 2013/34/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με τις ετήσιες οικονομικές καταστάσεις, τις ενοποιημένες οικονομικές καταστάσεις και συναφείς εκθέσεις επιχειρήσεων ορισμένων μορφών, την τροποποίηση της οδηγίας 2006/43/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και την κατάργηση των οδηγιών 78/660/ΕΟΚ και 83/349/ΕΟΚ του Συμβουλίου (ΕΕ 2013, L 182, σ. 19), ένα κοινό πρόσωπο το οποίο έχει αναρτήσει στο διαδίκτυο σχόλια σχετικά με μια εταιρία ενδέχεται να αντιμετωπίσει δυσχέρειες στην κατανόηση των πληροφοριακών στοιχείων που αφορούν αυτή την εταιρία προκειμένου να συναγάγει το κέντρο των συμφερόντων της.

να τεθεί το ερώτημα αν για τον εναγόμενο θα είναι τουλάχιστον εξίσου δύσκολο να προβλέψει τα αρμόδια δικαστήρια βάσει του κριτηρίου του κέντρου των συμφερόντων όσο είναι και βάσει της μωσαϊκής προσεγγίσεως.

75. Όσον αφορά, τώρα, τον σκοπό της ελαχιστοποίησης της πιθανότητας παράλληλης εκδικάσεως υποθέσεων (προκειμένου να εξασφαλιστεί η ύπαρξη στενού συνδέσμου μεταξύ των δικαστηρίων αυτών και της διαφοράς ή προκειμένου να διευκολυνθεί η ορθή απονομή της δικαιοσύνης), η θέση του Δικαστηρίου μέχρι και σήμερα φαίνεται να έγκειται στο ότι η εφαρμογή ενός κριτηρίου που ενδέχεται να καταλήξει στην απονομή διεθνούς δικαιοδοσίας σε μια πληθώρα δικαστηρίων σε διάφορα κράτη μέλη για υποθέσεις αυτού του είδους δεν αποτελεί πρόβλημα, στο μέτρο που με τη χρησιμοποίηση του συγκεκριμένου κριτηρίου απονέμεται διεθνής δικαιοδοσία στα δικαστήρια που είναι πιθανώς στην καλύτερη θέση να εκτιμήσουν την επελθούσα ζημία. Πράγματι, η άποψη αυτή ικανοποιεί τον σκοπό της ορθής απονομής της δικαιοσύνης που αναφέρεται στην αιτιολογική σκέψη 16 του κανονισμού 1215/2012, καθόσον δικαιολογεί την παρέκκλιση από την αναγνώριση διεθνούς δικαιοδοσίας στα δικαστήρια του τόπου κατοικίας του εναγομένου⁷⁵.

76. Μπορεί, για παράδειγμα, να επισημανθεί ότι στη σκέψη 43 της αποφάσεως της 3ης Οκτωβρίου 2013, Pinckney (C-170/12, EU:C:2013:635), μετά την αναφορά του στον σκοπό της ορθής απονομής της δικαιοσύνης, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα δικαστήρια των διαφόρων κρατών μελών στο έδαφος των οποίων υπάρχει το ενδεχόμενο να επήλθε ή να επέλθει η προβαλλόμενη ζημία είναι αρμόδια να εκδικάσουν αγωγές για τη φερόμενη ως προσβολή περιουσιακού δικαιώματος δημιουργού, υπό την προϋπόθεση ότι το κράτος μέλος στο οποίο εδρεύουν τα εν λόγω δικαστήρια προστατεύει τα δικαιώματα δημιουργού τα οποία επικαλείται ο ενάγων⁷⁶.

77. Ομοίως, στις σκέψεις 33 και 34 της αποφάσεως της 29ης Ιουλίου 2019, Tibor-Trans (C-451/18, EU:C:2019:635), το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα δικαστήρια των διαφόρων κρατών μελών στο έδαφος των οποίων ευρίσκεται η θιγόμενη αγορά και στο οποίο υποστηρίζεται από τον παθόντα ότι επήλθε η προβαλλόμενη ζημία, πρέπει να θεωρηθεί ότι είναι αρμόδια να επιληφθούν αγωγών αποζημιώσεως λόγω παραβάσεως του άρθρου 101 ΣΛΕΕ. Ακολούθως πρόσθεσε ότι «[η] λύση αυτή πληροί, πράγματι, τους σκοπούς της εγγύτητας και της προβλεψιμότητας των κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας, καθόσον, αφενός, τα δικαστήρια του κράτους μέλους εντός του οποίου ευρίσκεται η επηρεαζόμενη αγορά είναι στην καλύτερη θέση να επιληφθούν τέτοιων αγωγών αποζημιώσεως και, αφετέρου, επιχείρηση που βαρύνεται με συμπεριφορές αντίθετες προς τους κανόνες του ανταγωνισμού μπορεί ευλόγως να αναμένει να εναχθεί ενώπιον των δικαστηρίων του τόπου στον οποίο οι συμπεριφορές αυτές νόθευσαν τους κανόνες περί υγιούς ανταγωνισμού».

⁷⁵ Πρβλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 5ης Ιουνίου 2014, Coty Germany (C-360/12, EU:C:2014:1318, σκέψη 48), και της 10ης Σεπτεμβρίου 2015, Holterman Ferho Exploitatie κ.λπ. (C-47/14, EU:C:2015:574, σκέψη 73). Είναι αληθές ότι το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το κριτήριο του τόπου όπου συνέβη το ζημιογόνο γεγονός δεν μπορεί να ερμηνευθεί διασταλτικώς, ώστε να περιλαμβάνει κάθε τόπο στον οποίον θα μπορούσαν να γίνουν αισθητές οι επιζήμιες συνέπειες ενός γεγονότος που έχει ήδη προκαλέσει ζημία, η οποία έχει πράγματι επέλθει σε άλλον τόπο. Ωστόσο, το Δικαστήριο προέβη σε αυτήν την παρατήρηση προκειμένου να αποκλείσει όχι τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων των άλλων κρατών μελών στο έδαφος των οποίων το ζημιογόνο γεγονός είχε επίσης επιζήμιες συνέπειες, αλλά των δικαστηρίων του τόπου στον οποίον ο ζημιωθείς διατείνεται ότι υπέστη περιουσιακή ζημία που αποτελεί τη συνέπεια της αρχικώς επελθούσας ζημίας την οποία υπέστη εντός άλλου κράτους. Βλ. αποφάσεις της 19ης Σεπτεμβρίου 1995, Marinari (C-364/93, EU:C:1995:289, σκέψεις 14 και 15), της 9ης Ιουλίου 2020, Verein für Konsumenteninformation (C-343/19, EU:C:2020:534, σκέψεις 27 και 28), και της 5ης Ιουλίου 2018, flyLAL-Lithuanian Airlines (C-27/17, EU:C:2018:533, σκέψη 32).

⁷⁶ Συναφώς, μπορεί να σημειωθεί ότι εφόσον, όπως υπογραμμίζει το Δικαστήριο στη σκέψη 39 της αποφάσεως εκείνης, τα περιουσιακά δικαιώματα του δημιουργού υπάγονται στην αρχή της εδαφικότητας, τούτο συμβαίνει διότι τα δικαιώματα αυτά δεν είναι πλήρως εναρμονισμένα και, ως εκ τούτου, υπόκεινται σε διαφορετικά καθεστώτα. Συνεπώς, από αυτή τη σκοπιά, η περίπτωση του περιουσιακού δικαιώματος του δημιουργού ουδόλως διαφέρει από αυτήν των δικαιωμάτων της προσωπικότητας, και ιδίως, από το δικαίωμα προστασίας έναντι της δυσφημίσεως.

78. Τέλος, στις σκέψεις 56 και 57 της αποφάσεως της 5ης Σεπτεμβρίου 2019, AMS Neve κ.λπ. (C-172/18, EU:C:2019:674), το Δικαστήριο έκρινε αρχικώς ότι θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι τα δικαστήρια των διαφόρων κρατών μελών στο έδαφος των οποίων διαμένουν οι καταναλωτές ή οι επαγγελματίες προς τους οποίους απευθύνονται οι διαφημίσεις και οι προσφορές προς πώληση είναι αρμόδια να επιληφθούν αγωγών για παραποίηση/απομίμηση, διευκρινίζοντας ακολούθως ότι η λύση αυτή «ενισχύεται» από το γεγονός ότι τα δικαστήρια αυτά είναι ιδιαιτέρως κατάλληλα να αποφανθούν για λόγους εγγύτητας προς τη διαφορά και ευχέρειας συλλογής των αποδεικτικών στοιχείων.

79. Στο πλαίσιο αυτό, δεν έχω πειστεί όχι μόνον ότι η μωσαϊκή προσέγγιση είναι αντίθετη προς τους σκοπούς του κανονισμού 1215/2012, αλλά ούτε ότι η χρήση των λοιπών συνδεδειγμένων στοιχείων που δικαιολογούν τον «κανόνα της μίας και μόνης δικαιοδοσίας» (όπως είναι ο τόπος κατοικίας του εναγομένου, ο τόπος όπου συνέβη το γενεσιουργό της ζημίας γεγονός ή το κέντρο των συμφερόντων) θα έχει ως αποτέλεσμα την απονομή διεθνούς δικαιοδοσίας στα δικαστήρια που βρίσκονται απαραιτήτως σε καλύτερη θέση να κρίνουν τον δυσφημιστικό ή μη χαρακτήρα των πληροφοριών που αναρτήθηκαν στο διαδίκτυο καθώς και την έκταση της απορρέουσας από αυτές ζημίας.

80. Ασφαλώς, υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις στις οποίες ο δυσφημιστικός χαρακτήρας των πληροφοριών που αναρτώνται δεν αμφισβητείται. Τούτο, ωστόσο, δεν πρέπει να επισκιάζει το γεγονός ότι ο δυσφημιστικός χαρακτήρας περιεχομένου που αναρτάται στο διαδίκτυο μπορεί να εκλαμβάνεται διαφορετικά από το ένα κράτος μέλος στο άλλο. Για παράδειγμα, σε ένα άρθρο το οποίο αποδίδει ψευδώς σε μια συγκεκριμένη εταιρία την υιοθέτηση συγκεκριμένων καταχρηστικών εμπορικών ή φορολογικών πρακτικών, το μήνυμα από την εν λόγω δημοσίευση μπορεί να γίνει διαφορετικά αντιληπτό και, κατά συνέπεια, να έχει διαφορετικό αντίκτυπο σε ένα κράτος μέλος συγκριτικά με κάποιο άλλο⁷⁷.

81. Πέραν του κλασσικού προβλήματος του διαπολιτισμικού διαλόγου (το οποίο εξηγεί, για παράδειγμα, για ποιον λόγο οι εταιρίες αναπτύσσουν διαφορετικές εμπορικές στρατηγικές από το ένα κράτος μέλος στο άλλο), η απουσία εναρμονίσεως των νομοθεσιών για τη δυσφήμιση τείνει να δικαιολογήσει τη διατήρηση της αρχής της μωσαϊκής προσεγγίσεως. Είναι αληθές ότι όλα τα κράτη μέλη έχουν θεσπίσει νόμους για την καταπολέμηση της δυσφημίσεως, πλην όμως το περιεχόμενο αυτών των νόμων, ο τρόπος εφαρμογής τους και, κυρίως, ο τρόπος ποσοτικοποιήσεως της προκαλούμενης ζημίας μπορούν να ποικίλλουν σημαντικά από το ένα κράτος μέλος στο άλλο, αντικατοπτρίζοντας συχνά τις βαθιές διαφορές μεταξύ των εφαρμοστέων νομικών παραδόσεων⁷⁸.

82. Συνεπώς, όπως υπογραμμίζει η Επιτροπή, ένας ενάγων μπορεί να έχει έννομο συμφέρον να ασκήσει την αγωγή του ενώπιον δικαστηρίου διαφορετικού από αυτό του τύπου στον οποίο βρίσκεται το κέντρο των συμφερόντων του, ακόμη και αν αυτό συνεπάγεται τον περιορισμό του

⁷⁷ Σχετικά με την ύπαρξη κινδύνου επελεύσεως ζημίας στη φήμη μιας εταιρίας λόγω συγκεκριμένων φορολογικών πρακτικών, βλ., για παράδειγμα, PwC «Tax Strategy and Corporate Reputation: A Business Issue», 2013.

⁷⁸ Στην πρότασή της για τον κανονισμό του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις [COM(2010) 748, τελικό], η Επιτροπή επισήμανε ότι οι «υποθέσεις δυσφήμισης, στις οποίες κάποιος ισχυρίζεται ότι παραβιάστηκε το δικαίωμα της προσωπικότητας ή της ιδιωτικότητάς του από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης [...] είναι ιδιαίτερα ευαίσθητες και τα κράτη μέλη έχουν υιοθετήσει αποκλίνουσες προσεγγίσεις για την εξασφάλιση του σεβασμού των διαφόρων θεμελιωδών δικαιωμάτων που θίγονται, όπως η ανθρωπίνη αξιοπρέπεια, ο σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, η προστασία των προσωπικών δεδομένων, η ελευθερία έκφρασης και ενημέρωσης». Παρομοίως, σύμφωνα με τους καθηγητές Corneloup και Muir Watt, το αντίστοιχο περιθώριο που πρέπει να δοθεί στην ελευθερία της έκφρασης και στην προστασία της ιδιωτικότητας αποτελεί το αντικείμενο εξαιρετικά αντικρουόμενων νομικών παραδόσεων. Corneloup, S., Muir Watt, H., «Le for du droit à l'oubli», *Rev. Crit. DIP*, 2018, σ. 296. Βλ., επίσης, Kramberger Škerl, J., «Jurisdiction in On-line defamation and Violations of Privacy: In search of a Right Balance», *LeXonomica*, τεύχος 9, αριθ. 2, 2017, σ. 90.

ύψους της αποζημιώσεως που δικαιούται να διεκδικήσει. Αφενός, δεδομένου ότι οι προσβολές του ιδιωτικού βίου και δικαιωμάτων συναφών με την προσωπικότητα εξαιρούνται του πεδίου εφαρμογής του κανονισμού 864/2007, το εφαρμοστέο δίκαιο θα καθοριστεί σύμφωνα με τους κανόνες του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου που έχουν εφαρμογή στο κράτος μέλος κάθε αρμοδίου δικαστηρίου, οι οποίοι ενδέχεται να διαφέρουν ουσιωδώς⁷⁹. Από την άλλη πλευρά, ένας οικονομικός φορέας μπορεί να επιθυμεί να ασκήσει την αγωγή του ενώπιον των δικαστηρίων των κρατών μελών στα οποία προσπαθεί να αναπτύξει τις οικονομικές του δραστηριότητες και όχι σε αυτά των κρατών μελών στα οποία έχει ήδη εδραιωμένη φήμη, ακριβώς λόγω του γεγονότος ότι η φήμη του τον προστατεύει ήδη έναντι πράξεων απροκάλυπτης δυσφημίσεως ή για τον λόγο ότι ελπίζει να επωφεληθεί από την απόφαση που θα εκδοθεί στην αγορά αυτή με το σκεπτικό ότι η απόφαση που θα εκδοθεί από ένα τοπικό δικαστήριο θα λάβει μεγαλύτερη συνολικά δημόσια κάλυψη από τα μέσα ενημέρωσης στο εν λόγω κράτος μέλος σε σχέση με μια απόφαση που θα εκδοθεί από τα δικαστήρια του κράτους μέλους στο οποίο βρίσκεται το κέντρο των συμφερόντων του⁸⁰.

83. Το να θεωρηθεί, όπως φαίνεται να κάνουν οι επικριτές της μωσαϊκής προσεγγίσεως, ότι είναι προτιμητέο να συγκεντρωθούν όλες οι αγωγές για χρηματική ικανοποίηση σε ένα δικαστήριο, παραγνωρίζει την πραγματικότητα ότι ούτε οι νομοθεσίες των κρατών μελών σχετικά με τη δυσφήμιση ούτε οι κανόνες για τον καθορισμό του εφαρμοστέου δικαίου είναι εναρμονισμένοι επί του παρόντος.

84. Πράγματι, ελλείψει εναρμονίσεως στους συγκεκριμένους τομείς, τα δικαστήρια που απολαμβάνουν αποκλειστικής δικαιοδοσίας να αποφανθούν επί της συνολικής ζημίας θα πρέπει να εφαρμόσουν τη νομοθεσία κάθε κράτους μέλους στο οποίο είναι πιθανό να επήλθε η προβαλλόμενη ζημία προκειμένου να αποφανθούν επί τυχόν αξιώσεων χρηματικής ικανοποιήσεως. Τούτο σημαίνει ότι, κατ' αρχήν, θα πρέπει να λάβουν υπόψη τους για κάθε ένα από αυτά τα κράτη μέλη, το εφαρμοστέο δίκαιο, τη φήμη που απολαμβάνει ο παθών σε αυτή την ίδια επικράτεια και τον τρόπο με τον οποίον έγινε αντιληπτό το μήνυμα από το κοινό αυτών των κρατών⁸¹.

85. Σε αυτό το πλαίσιο, μπορεί πράγματι να υποστηριχθεί ότι ένα μόνο δικαστήριο σε ένα καθορισμένο (ή δυνάμενο να καθοριστεί) κράτος μέλος με απόλυτη δικαιοδοσία είναι σε καλύτερη θέση να προβεί στην εν λόγω εκτίμηση⁸²; Δεν είναι προτιμότερο να θεωρηθεί ότι η ύπαρξη πλειόνων αρμοδίων δικαιοδοτικών οργάνων αποτελεί την αναπόδραστη συνέπεια του δικαιώματος που απολαμβάνουν οι ενάγοντες, σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, να

⁷⁹ Βλ. άρθρο 1, παράγραφος 2, στοιχείο ζ', του εν λόγω κανονισμού.

⁸⁰ Η φήμη αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες διείδυσης σε μια νέα αγορά, πλην όμως η φήμη αυτή δεν μετουσιώνεται κατ' ανάγκην σε άμεση αύξηση του όγκου πωλήσεων. Επί του ζητήματος των νομικών στρατηγικών επικοινωνίας βλ. Bouthinon-Dumas, H., Cheynel, N., Karila-Vaillant, C., και Masson, A., «Communication juridique et judiciaire de l'entreprise», Larcier, 2015, σ. 323 επ.

⁸¹ Πρβλ. Bogdan, M., «Regulation Brussels Ia and Violations of Personality Rights on the Internet», *Nordic Journal of International law*, τεύχος 87, 2018, σ. 219.

⁸² Συναφώς, με όλον τον σεβασμό, διαφωνώ με το επιχείρημα που προέβαλε το Δικαστήριο στη σκέψη 46 της αποφάσεως της 25ης Οκτωβρίου 2011, eDate Advertising κ.λπ. (C-509/09 και C-161/10, EU:C:2011:685), ότι δεν είναι πάντοτε εφικτό σε τεχνικό επίπεδο να προσδιορισθεί ποσοτικά ο αριθμός των προσώπων που έχουν δει ένα μήνυμα ή, αν μη τι άλλο, το επιχείρημα αυτό μου φαίνεται παρωχημένο. Πράγματι, οι ιδιοκτήτες ιστοτόπων χρησιμοποιούν γενικώς τέτοιου είδους εργαλεία, όπως το Google Analytics, προκειμένου να βελτιώσουν την εμπορική πολιτική τους. Ομολογουμένως, τα δεδομένα που συλλέγονται είναι μέχρι ενός ορισμένου βαθμού κατά προσέγγιση, στον βαθμό που, για παράδειγμα, ορισμένοι χρήστες ενδέχεται να χρησιμοποιούν διακομιστές μεσολάβησης. Ωστόσο, οι εν λόγω ιδιοκτήτες προτιμούν τα συγκεκριμένα εργαλεία, πράγμα το οποίο αποδεικνύει ότι από τους παράγοντες της αγοράς τα εργαλεία αυτά θεωρούνται χρήσιμα. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τη Βικιπαίδεια, το Google Analytics χρησιμοποιείται από περισσότερες από 10 εκατομμύρια ιστοσελίδες, ή πάνω από το 80 % της παγκόσμιας αγοράς. Επιπλέον, αυτή η κατά προσέγγιση εκτίμηση που είναι το αποτέλεσμα της χρήσεως των εν λόγω εργαλείων φρονώ ότι δεν είναι υψηλότερη από αυτή που ενδέχεται να παρουσιάσουν άλλες μέθοδοι ποσοτικού προσδιορισμού. Εν πάση περιπτώσει, έκτοτε, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι είναι εφικτό να εντοπιστεί η γεωγραφική θέση ενός χρήστη του διαδικτύου [βλ. απόφαση της 24ης Σεπτεμβρίου 2019, Google (Εδαφικό πεδίο του δικαιώματος διαγραφής συνδέσμων) (C-507/17, EU:C:2019:772, σκέψη 73)].

αποφανθούν επί της αξιώσεώς τους τα δικαστήρια τα οποία, ακριβώς επειδή είναι τα πλέον κοντινά στο έδαφος καθενός από τα κράτη μέλη, βρίσκονται στην καλύτερη θέση ώστε να προβούν σε όλες τις πραγματικές εκτιμήσεις, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι νόμοι περί δυσφημίσεως κάθε κράτους μέλους είναι ποικιλόμορφοι και πολιτισμικά ευαίσθητοι στις ξεχωριστές νομικές παραδόσεις καθενός από αυτά τα κράτη μέλη⁸³;

86. Ασφαλώς, ο σκοπός της προβλεψιμότητας πρέπει επίσης να λαμβάνεται υπόψη, αλλά, κατά την άποψή μου, ακριβώς κατόπιν της σταθμίσεως αυτού του σκοπού έναντι του σκοπού της ορθής απονομής της δικαιοσύνης αποφάσισε το Δικαστήριο να υιοθετήσει τη μωσαϊκή προσέγγιση⁸⁴.

87. Τέλος, πριν από την εγκατάλειψη της μωσαϊκής προσεγγίσεως, θα ήταν, εν πάση περιπτώσει, απαραίτητο να διασφαλιστεί ότι δεν υπάρχουν άλλες λύσεις οι οποίες δεν είναι τόσο ριζοσπαστικές όσο η πλήρης ανατροπή της νομολογίας. Συναφώς, θα ήταν όντως λιγότερο δραστικό το να συνδυαστεί απλώς η μωσαϊκή προσέγγιση με αυτό που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «κριτήριο της κατεύθυνσης», όπως προβλέπεται από το δίκαιο της Ένωσης σε ορισμένους κλάδους⁸⁵.

88. Κατά το κριτήριο αυτό, προκειμένου τα δικαστήρια ενός κράτους μέλους να έχουν διεθνή δικαιοδοσία, το επίμαχο περιεχόμενο δεν πρέπει να είναι απλώς προσβάσιμο μέσω του διαδικτύου, αλλά, αντιθέτως, η δημοσίευση θα πρέπει επίσης να έχει κατευθυνθεί προς το έδαφος του θιγόμενου κράτους μέλους. Η ενδεχόμενη εφαρμογή του εν λόγω κριτηρίου θα συνέβαλλε στο να διασφαλιστεί ότι αρμόδια δυνάμει του άρθρου 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012, είναι μόνον τα δικαστήρια των κρατών μελών προς τα οποία απευθύνθηκε ειδικώς η δημοσίευση. Τούτο καθιστά εφικτή, σύμφωνα με τους σκοπούς που επιδιώκει η συγκεκριμένη διάταξη, τη μείωση του αριθμού των αρμοδίων δικαστηρίων και τη διασφάλιση μιας σχετικής ασφάλειας δικαίου, ενώ, παράλληλα, διασφαλίζεται ότι θα υπάρχει στενός σύνδεσμος μεταξύ των δικαστηρίων και της διαφοράς και, ως εκ τούτου, εγγυάται την ορθή απονομή της δικαιοσύνης.

89. Ομολογουμένως, το Δικαστήριο έχει απορρίψει γενικώς το κριτήριο της κατεύθυνσης όσον αφορά την εφαρμογή του άρθρου 7, σημείο 2, για τον λόγο ότι, σε αντίθεση με το άρθρο 15, παράγραφος 1, στοιχείο γ', του κανονισμού 44/2001 (νυν άρθρο 17, παράγραφος 1, στοιχείο γ', του κανονισμού 1215/2012), το άρθρο 5, σημείο 3, του κανονισμού 44/2001 (νυν άρθρο 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012) δεν απαιτεί η επίμαχη δραστηριότητα να «κατευθύνεται» προς το κράτος μέλος του επιληφθέντος δικαστηρίου⁸⁶.

90. Ωστόσο, θα μπορούσε να επισημανθεί, πρώτον, ότι το γεγονός ότι το άρθρο 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012, δεν προβλέπει την εφαρμογή της συγκεκριμένης προϋποθέσεως δεν σημαίνει ότι η προϋπόθεση αυτή δεν μπορεί να είναι κρίσιμη, υπό ορισμένες ιδιαίτερες συνθήκες, προκειμένου να καθοριστεί ο τόπος επελεύσεως της ζημίας. Θα μπορούσε να σημειωθεί, για παράδειγμα, ότι στη σκέψη 42 της αποφάσεως *Bolagsupplysningen* και *Ilsjan*, το Δικαστήριο

⁸³ Η αιτιολογική σκέψη 21 του κανονισμού 1215/2012 αναφέρει ότι σκοπός του εν λόγω κανονισμού είναι να ελαχιστοποιηθεί η πιθανότητα παράλληλων διαδικασιών. Η χρήση του ρήματος «ελαχιστοποιώ» υποδηλώνει ότι η σχετική πιθανότητα θα εξακολουθήσει εντούτοις να υπάρχει, ιδίως όπου είναι αναγκαίο να επιτευχθούν οι υπόλοιποι σκοποί που επιδιώκει ο εν λόγω κανονισμός. Επιπλέον, είναι σαφές από τη θέση στην οποία βρίσκεται η συγκεκριμένη αιτιολογική σκέψη ότι ο ως άνω σκοπός υποτίθεται ότι πρέπει να εφαρμόζεται μέσω των κανόνων που εφαρμόζονται στις περιπτώσεις εκκρεμοδικίας και συνάφειας.

⁸⁴ Βλ. απόφαση της 7ης Μαρτίου 1995, *Shevill* κ.λπ. (C-68/93, EU:C:1995:61, σκέψη 31).

⁸⁵ Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 12ης Ιουλίου 2011, *L'Oréal* κ.λπ. (C-324/09, EU:C:2011:474, σκέψη 65), της 21ης Ιουνίου 2012, *Donner* (C-5/11, EU:C:2012:370, σκέψη 27), και της 18ης Οκτωβρίου 2012, *Football Dataco* κ.λπ. (C-173/11, EU:C:2012:642, σκέψη 39).

⁸⁶ Αποφάσεις της 3ης Οκτωβρίου 2013, *Pinckney* (C-170/12, EU:C:2013:635, σκέψη 42), και της 22ας Ιανουαρίου 2015, *Hejduk* (C-441/13, EU:C:2015:28, σκέψη 33).

παραπέμπει στο γεγονός ότι ο επίμαχος ιστότοπος αποσκοπούσε στο να γίνει κατανοητός από πρόσωπα τα οποία διαβιούν σε συγκεκριμένο κράτος μέλος, το οποίο υποδηλώνει ότι, κατά το Δικαστήριο, τουλάχιστον σε ζητήματα δυσφημίσεως, η εστίαση του ενδιαφέροντος στις αγορές συγκεκριμένων κρατών μελών πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά τον καθορισμό της διεθνούς δικαιοδοσίας.

91. Δεύτερον, όσον αφορά τις παραβάσεις που άπτονται των εμπορικών σημάτων, το άρθρο 97, παράγραφος 5, του κανονισμού (ΕΚ) 207/2009⁸⁷ –το οποίο θεσπίζει έναν κατά παρέκκλιση δικονομικό κανόνα για τις παραβάσεις που αφορούν τα εμπορικά σήματα– δεν περιέχει οποιαδήποτε αναφορά σε κάποια προϋπόθεση, σύμφωνα με την οποία, προκειμένου να αποκτήσουν διεθνή δικαιοδοσία τα δικαστήρια ενός κράτους μέλους, ο εκάστοτε επίμαχος ιστότοπος πρέπει να είχε πρόθεση να κατευθύνει τις δραστηριότητές του προς το συγκεκριμένο κράτος μέλος. Ωστόσο, για να διαπιστωθεί η ύπαρξη διεθνούς δικαιοδοσίας στις υποθέσεις αυτές, το Δικαστήριο έλαβε, προσφάτως, ρητώς υπόψη του το γεγονός ότι το επίμαχο περιεχόμενο που αναρτήθηκε στο διαδίκτυο –διαφημίσεις και προσφορές προς πώληση– δεν ήταν απλώς διαθέσιμο, αλλά και προοριζόταν για καταναλωτές σε ορισμένα κράτη μέλη⁸⁸.

92. Τρίτον, όσον αφορά τη μετάδοση τηλεοπτικών προγραμμάτων, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής: ΕΔΔΑ) έκρινε, κατόπιν της εξετάσεως του περιεχομένου του κανονισμού 44/2001, ότι η Σουηδία παρέβη το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ουσιαστικά, για τον λόγο ότι αφ' ης στιγμής ένα τηλεοπτικό πρόγραμμα, καίτοι είναι προσβάσιμο εκτός Σουηδίας, έχει παραχθεί για το σουηδικό κοινό, το κράτος αυτό πρέπει να παράσχει στο πρόσωπο το οποίο φέρεται να έχει υποστεί τη δυσφήμιση από το συγκεκριμένο πρόγραμμα αποτελεσματική πρόσβαση στα δικαστήριά του⁸⁹. Ως εκ τούτου, φαίνεται ότι, για το ΕΔΔΑ, τα κράτη πρέπει να παρέχουν σε πρόσωπα τα οποία έχουν υποστεί δυσφήμιση τη δυνατότητα ασκήσεως ενδίκων μέσων ενώπιον των δικαστηρίων τους για τον λόγο και μόνον ότι το μήνυμα απευθυνόταν στους κατοίκους τους.

93. Συνεπώς, υπό το πρίσμα των ανωτέρω, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η χρήση του κριτηρίου της κατεύθυνσης συνιστά πιθανότατα μια λιγότερο ριζοσπαστική αλλαγή στη νομολογία σε σχέση απλώς με την απόρριψη ή την καθ' οιονδήποτε άλλον τρόπο εγκατάλειψη της μωσαϊκής προσεγγίσεως. Διαθέτει επίσης το πλεονέκτημα ότι αποφεύγεται η απονομή διεθνούς δικαιοδοσίας στα δικαστήρια άλλου κράτους μέλους όταν υπάρχει απλώς ελάχιστη σύνδεση μεταξύ της επίμαχης δημοσιεύσεως στο διαδίκτυο και της τυχόν ζημίας που φέρεται ότι υπέστη ο ενάγων συνεπεία αυτής ή όταν ο ενάγων επιδιώκει καιροσκοπικά να επωφεληθεί του πρακτικού γεγονότος της δημοσιεύσεως στο διαδίκτυο προκειμένου να εξασφαλίσει ένα πιο ευνοϊκό ακροατήριο για τη δίκη του. Εξάλλου, η εφαρμογή αυτού του κριτηρίου, το οποίο δεν αποκλείεται ρητώς από το γράμμα του άρθρου 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012, μπορεί κάλλιστα να συνιστά μια καλύτερη εξισορρόπηση μεταξύ του σκοπού της εγγύτητας και του σκοπού της μείωσης του αριθμού των αρμοδίων δικαστηρίων⁹⁰.

94. Σε τελική ανάλυση, πρέπει να αναγνωρισθεί ότι η αναζήτηση της τέλει λύσεως στις περιπτώσεις υπερεθνικών δυσφημίσεων είναι ανούσια. Η εμπειρία έχει αποδείξει ότι έτσι έχουν τα πράγματα. Υπάρχουν δυσκολίες τόσο στη μωσαϊκή προσέγγιση όσο και στην προσέγγιση της

⁸⁷ Κανονισμός (ΕΚ) 207/2009 του Συμβουλίου, της 26ης Φεβρουαρίου 2009, για το κοινοτικό σήμα (Κωδικοποιημένη έκδοση) (ΕΕ 2009, L 78, σ. 1). Ο κανονισμός αυτός αντικαταστάθηκε από τον κανονισμό (ΕΕ) 2017/1001 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 2017, για το σήμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ 2017, L 154, σ. 1), του οποίου το άρθρο 125, παράγραφος 5, είναι ουσιαστικά διατυπωμένο όπως το άρθρο 97, παράγραφος 5, του κανονισμού 207/2009.

⁸⁸ Απόφαση της 5ης Σεπτεμβρίου 2019, AMS Neve κ.λπ. (C-172/18, EU:C:2019:674, σκέψεις 56 και 65).

⁸⁹ Απόφαση του ΕΔΔΑ της 1ης Μαρτίου 2016, Arlewin κατά Σουηδίας (CE:ECHR:2016:0301JUD002230210).

⁹⁰ Πρβλ., κατ' ουσίαν, προτάσεις του γενικού εισαγγελέα N. Jääskinen στην υπόθεση Pinckney (C-170/12, EU:C:2013:400, σημείο 68).

«μίας και μόνης δικαιοδοσίας». Ωστόσο, ήδη από την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Shevill το 1991, το Δικαστήριο επέλεξε, συνολικώς, να υιοθετήσει τη μωσαϊκή προσέγγιση. Φρονώ ότι δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι η προσέγγιση αυτή είναι τόσο καταφανώς εσφαλμένη ή μη ικανοποιητική ώστε η στηριζόμενη σε αυτήν νομολογία να πρέπει πλέον να ανατραπεί ή να υπάρξουν παρεκκλίσεις από αυτήν κατ' άλλον τρόπο.

95. Εν πάση περιπτώσει, φρονώ ότι η υπό κρίση υπόθεση δεν είναι η πλέον κατάλληλη ώστε το Δικαστήριο να λάβει θέση σχετικά με το αν πρέπει να διατηρηθεί, να αποκρυσταλλωθεί ή ακόμη και να εγκαταλειφθεί ή όχι η μωσαϊκή προσέγγιση. Πράγματι, στην υπόθεση της κύριας δίκης, η ενάγουσα δεν προβάλλει ότι οι επίμαχες πληροφορίες συνιστούν πράξεις δυσφημίσεως αλλά, αντιθέτως, ότι παραβιάζουν τη γαλλική νομοθεσία περί συκοφαντικής δυσφημίσεως (*dénigrement*), που αποτελεί ένα είδος κακόβουλης ψευδολογίας⁹¹. Επιπλέον, το αιτούν δικαστήριο δεν φαίνεται να αμφισβητεί τον συγκεκριμένο χαρακτηρισμό⁹².

96. Κατά το γαλλικό δίκαιο, η συκοφαντική δυσφήμιση δεν εμπίπτει στο πεδίο της προσβολής των σχετικών με την προσωπικότητα δικαιωμάτων, αλλά, αντιθέτως, ανήκει στους κανόνες περί αθέμιτου ανταγωνισμού⁹³. Συγκεκριμένα, κατά το γαλλικό δίκαιο, η συκοφαντική δυσφήμιση διαφέρει από τη δυσφήμιση στο ότι η τελευταία απαιτεί η κριτική που ασκείται να είναι τέτοιας φύσεως που να βλάπτει την τιμή, την υπόληψη ή την καλή φήμη ενός φυσικού ή νομικού προσώπου, ενώ η συκοφαντική δυσφήμιση συνίσταται στη δημόσια υποτίμηση των προϊόντων ενός οικονομικού φορέα, ανεξαρτήτως του αν είναι ανταγωνιστικά ή όχι, προκειμένου να επηρεαστούν οι αγοραστικές συνήθειες των καταναλωτών⁹⁴.

97. Ομολογουμένως, αυτά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του γαλλικού δικαίου δεν επηρεάζουν *καθεαυτά* τον τρόπο με τον οποίον πρέπει να ερμηνεύεται το άρθρο 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012. Ωστόσο, η επιλογή της ενάγουσας να προβάλλει αυτόν τον χαρακτηρισμό και όχι αυτόν της πράξεως δυσφημίσεως υποδηλώνει, σιωπηρώς μεν αλλά με βεβαιότητα, ότι η προβαλλόμενη ζημία έχει αυστηρώς οικονομικό χαρακτήρα⁹⁵.

⁹¹ Κατά το γαλλικό δίκαιο, θεωρείται ότι υπάρχει συκοφαντική δυσφήμιση όταν ένας ανταγωνιστής διαδίδει πληροφορίες που σκοπό έχουν να υποτιμήσουν τον ανταγωνιστή του, εκτός εάν οι επίμαχες πληροφορίες αφορούν ζήτημα δημοσίου συμφέροντος, έχουν επαρκές πραγματικό έρεισμα και, υπό προϋποθέσεις, διατυπώνονται με έναν ορισμένο βαθμό αυτοσυγκράτησης. Βλ. Griel, J.-P., «Entreprises – Le dénigrement en droit des affaires La mesure d'une libre critique», *JCP ed. G*, αριθ. 19-20, 8 Μαΐου 2017, doctr. 543, και Cass. Com., 9 Ιανουαρίου 2019, αριθ. 17-18350.

⁹² Ομολογουμένως, στην αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι φρονεί ότι η λύση που παρατίθεται στην απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2017, *Bolagsupplysningen και Psjan* (C-194/16, EU:C:2017:766), και αφορά την προβαλλόμενη παραβίαση δικαιωμάτων σχετικών με την προσωπικότητα δύναται να μεταφερθεί σε πράξεις αθέμιτου ανταγωνισμού που οφείλονται στη διασπορά σε διαδικτυακά φόρουμ δηλώσεων που φέρονται ως δυσφημιστικές. Ωστόσο, κατά το μέτρο που με αφορά, φρονώ ότι από τη σκοπιά του δικαίου της Ένωσης υπάρχει μια σημαντική διαφορά μεταξύ της προβαλλόμενης προσβολής του δικαιώματος στην προσωπικότητα συγκριτικά με την προβαλλόμενη προσβολή αμιγώς οικονομικών δικαιωμάτων.

⁹³ Από την πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου συνάγεται ότι η προσέγγιση του κέντρου των συμφερόντων αφορά ρητώς την περίπτωση προσώπου που προβάλλει προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας. Πρβλ. απόφαση της 17ης Ιουνίου 2021, *Mittelbayerischer Verlag* (C-800/19, EU:C:2021:489, σκέψη 31).

⁹⁴ Επιπλέον, κατά το γαλλικό δίκαιο, η δυσφήμιση μπορεί επίσης να συνιστά, υπό συγκεκριμένες περιστάσεις, κατάχρηση δεσπόζουσας θέσεως. Cour d'appel de Paris (εφετείο Παρισιού, Γαλλία), απόφαση αριθ. 177 της 18ης Δεκεμβρίου 2014, *Sanofi e.a. c. Autorité de la concurrence* (RG αριθ. 2013/12370). Στην απόφασή του της 23ης Ιανουαρίου 2018, *F. Hoffmann-La Roche κ.λπ.* (C-179/16, EU:C:2018:25), το Δικαστήριο έκρινε επίσης ότι η σύμπραξη μεταξύ ανταγωνιστών που διαθέτουν στο εμπόριο δύο ανταγωνιστικά προϊόντα προκειμένου να κοινοποιήσουν συγκεκριμένες δυσφημιστικές πληροφορίες στους υπευθύνους λήψεως αποφάσεων συνιστά περιορισμό του ανταγωνισμού ως εκ του αντικειμένου.

⁹⁵ Κατά το δίκαιο της Ένωσης, η ίδια πράξη μπορεί να χαρακτηριστεί διαφορετικά και, ως εκ τούτου, να υπάγεται σε διαφορετικό καθεστώς, υπό την προϋπόθεση ότι τα κριτήρια χαρακτηρισμού που χρησιμοποιήθηκαν, οι σκοποί των εν λόγω καθεστώτων και η έκταση της προστασίας που παρέχεται από κάθε ένα είναι διαφορετικά. Βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 27ης Ιανουαρίου 2011, *Flos* (C-168/09, EU:C:2011:29, σκέψη 34).

98. Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, στην περίπτωση προσβολής οικονομικών δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται από τις νομοθεσίες διαφορετικών κρατών μελών, τα δικαστήρια αυτών των κρατών μελών έχουν δωσιδικία να αποφανθούν επί της ζημίας που προκλήθηκε εντός της επικράτειας των δικών τους κρατών μελών, επειδή είναι σε καλύτερη θέση να εκτιμήσουν αν όντως έχουν προσβληθεί τα οικεία δικαιώματα και να καθορίσουν τη φύση της προκληθείσας ζημίας⁹⁶.

99. Συγκεκριμένα, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, ένδικο μέσο το οποίο αφορά παράβαση του νόμου περί αθέμιτου ανταγωνισμού μπορεί να ασκηθεί ενώπιον των δικαστηρίων κάθε κράτους μέλους όπου η πράξη αυτή προκάλεσε ή ενδέχεται να προκαλέσει ζημία εντός της περιφέρειας δικαιοδοσίας του δικαστηρίου που έχει επιληφθεί της υποθέσεως⁹⁷. Ακριβέστερα, όταν η αγορά που θίγεται από την αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά ευρίσκεται εντός του κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου υποστηρίζεται ότι επήλθε η προβαλλόμενη ζημία, πρέπει να γίνει δεκτό ότι ο τόπος επελεύσεως της ζημίας, όσον αφορά την εφαρμογή του άρθρου 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012, ευρίσκεται σε αυτό το κράτος μέλος⁹⁸.

100. Στον βαθμό που στην περίπτωση μιας πράξεως δυσφημίσεως οι αγορές που ενδέχεται να θιγούν είναι αυτές στις οποίες, αφενός, προωθούνται στο εμπόριο οι δυσφημιζόμενες υπηρεσίες και, αφετέρου, κατέστη προσβάσιμο το δυσφημιστικό μήνυμα, φρονώ ότι, στην υπόθεση της κύριας δίκης, πρέπει να γίνει δεκτό ότι τα γαλλικά δικαστήρια είναι αρμόδια, εφόσον η Gtflix Tv έχει όντως σημαντικό αριθμό καταναλωτών οι οποίοι διαμένουν στη Γαλλία και δεδομένου ότι τα επίμαχα μηνύματα αναρτήθηκαν στη γαλλική και την αγγλική γλώσσα, στο μέτρο που ο αριθμός των προσώπων που κατανοούν τις γλώσσες αυτές στο συγκεκριμένο κράτος μέλος δεν μπορεί να θεωρηθεί ασήμαντος⁹⁹.

101. Η λύση αυτή συνάδει με τους σκοπούς της εγγύτητας και της ορθής απονομής της δικαιοσύνης που επιδιώκει ο κανονισμός 1215/2012, όπως αναφέρεται στην αιτιολογική τους σκέψη 16. Πράγματι, τα δικαστήρια που έχουν διεθνή δικαιοδοσία δυνάμει του άρθρου 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012, δηλαδή, υπό τις επίμαχες στην κύρια δίκη περιστάσεις, τα δικαστήρια του τόπου κατοικίας κάθε καταναλωτή ο οποίος ενδέχεται να είχε πρόσβαση και να κατανόησε τις επίμαχες δημοσιεύσεις, πρέπει να θεωρηθεί ότι είναι τα πλέον κατάλληλα να κρίνουν αν η πράξη δυσφημίσεως είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή της συμπεριφοράς του εν λόγω καταναλωτή¹⁰⁰. Συνάδει επίσης με την απαίτηση προβλεψιμότητας, δεδομένου ότι κάθε επιχείρηση θα πρέπει να αναμένει, όταν αναφέρεται δημοσίως σε ανταγωνιστή της, ότι δύναται να εναχθεί ενώπιον των δικαστηρίων των διαφόρων κρατών μελών στα οποία το περιεχόμενο αυτό είναι ή ήταν διαθέσιμο και ο ανταγωνιστής αυτός έχει πελάτες.

⁹⁶ Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 3ης Απριλίου 2014, Hi Hotel HCF (C-387/12, EU:C:2014:215, σκέψη 39).

⁹⁷ Πρβλ. απόφαση της 5ης Ιουνίου 2014, Coty Germany (C-360/12, EU:C:2014:1318, σκέψη 57).

⁹⁸ Απόφαση της 29ης Ιουλίου 2019, Tibor-Trans (C-451/18, EU:C:2019:635, σκέψη 33).

⁹⁹ Σύμφωνα με μελέτη υπό τον τίτλο «Ευρωβαρόμετρο – Οι ευρωπαίοι και οι γλώσσες τους, 2012», η οποία εκπονήθηκε από την TNS Opinion & Social κατόπιν αιτήματος της Γενικής Διεύθυνσης Εκπαίδευσης και Πολιτισμού, της Γενικής Διεύθυνσης Μετάφρασης και της Γενικής Διεύθυνσης Διερμηνείας της Επιτροπής, το 34 % του γαλλικού πληθυσμού ανέφερε ότι θεωρεί τον εαυτό του ικανό να κατανοήσει μια συζήτηση στην αγγλική γλώσσα. Φρονώ ότι το ποσοστό αυτό είναι επαρκές ώστε να θεωρηθεί ότι ένα μήνυμα στην αγγλική γλώσσα το οποίο αναρτάται σε φόρουμ που παρακολουθούν Γάλλοι καταναλωτές μπορεί να γίνει αντιληπτό από τους Γάλλους καταναλωτές.

¹⁰⁰ Πρβλ. αποφάσεις της 29ης Ιουλίου 2019, Tibor-Trans (C-451/18, EU:C:2019:635, σκέψη 34), και της 24ης Νοεμβρίου 2020, Wikingerhof (C-59/19, EU:C:2020:950, σκέψη 37).

102. Τέλος, και κυρίως, η λύση αυτή επιβεβαιώνεται από την απαίτηση συνέπειας μεταξύ της ερμηνείας του κανόνα δικαιοδοσίας και των νομοθετημάτων που ρυθμίζουν το εφαρμοστέο δίκαιο και καθορίζονται στην αιτιολογική σκέψη 7 του κανονισμού Ρώμη II¹⁰¹. Εν τέλει, καίτοι οι εφαρμοστέοι στη δυσφήμιση κανόνες σύγκρουσης νόμων δεν είναι εναρμονισμένοι, εντούτοις ο κανονισμός Ρώμη II ενοποιεί τους κανόνες σύγκρουσης νόμων που αφορούν τον αθέμιτο ανταγωνισμό¹⁰².

103. Στην περίπτωση πράξεων αθέμιτου ανταγωνισμού που θίγουν τα συμφέροντα συγκεκριμένου ανταγωνιστή, όπως συμβαίνει στην κύρια δίκη, το άρθρο 6, παράγραφος 2, του κανονισμού Ρώμη II ορίζει ότι πρέπει να τύχει εφαρμογής το άρθρο 4 του κανονισμού¹⁰³, ήτοι το δίκαιο της χώρας στην οποία επέρχεται η ζημία¹⁰⁴.

104. Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, φρονώ ότι τα γαλλικά δικαστήρια έχουν δικαιοδοσία, εφόσον αποδειχθεί ότι η Gtflix Tv διαθέτει σημαντικό αριθμό πελατών στη Γαλλία, οι οποίοι είναι πολύ πιθανόν να έχουν πρόσβαση στην επίμαχη δημοσίευση ή δημοσιεύσεις και να την ή τις κατανοούν. Η εκτίμηση των συγκεκριμένων πραγματικών περιστατικών εναπόκειται στην κρίση του εθνικού δικαστή.

¹⁰¹ Πρβλ. αποφάσεις της 5ης Ιουλίου 2018, *flyLAL-Lithuanian Airlines* (C-27/17, EU:C:2018:533, σκέψη 41), της 29ης Ιουλίου 2019, *Tibor-Trans* (C-451/18, EU:C:2019:635, σκέψη 35), και της 9ης Ιουλίου 2020, *Verein für Konsumenteninformation* (C-343/19, EU:C:2020:534, σκέψη 39).

¹⁰² Μολονότι στον κανονισμό Ρώμη II δεν υπάρχει ορισμός της έννοιας «αθέμιτος ανταγωνισμός», η αιτιολογική σκέψη 21 του κανονισμού ορίζει ότι «ο κανόνας σύγκρουσης νόμων θα πρέπει να προστατεύει τους ανταγωνιστές, τους καταναλωτές και το ευρύ κοινό και να εξασφαλίζει την ομαλή λειτουργία της οικονομίας αγοράς. Η καθιέρωση ως εφαρμοστέου δικαίου του δικαίου της χώρας στην οποία θίγονται ή ενδέχεται να θιγούν σχέσεις ανταγωνισμού ή τα συλλογικά συμφέροντα των καταναλωτών ικανοποιεί γενικά αυτούς τους στόχους». Επιπλέον, δεδομένου ότι οι διατάξεις του δικαίου της Ένωσης πρέπει να ερμηνεύονται σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η σύμβαση των Παρισίων απαιτεί από τα συμβαλλόμενα στην εν λόγω σύμβαση κράτη, ιδιότητα την οποία έχουν όλα τα κράτη μέλη, να εγγυώνται αποτελεσματική προστασία έναντι του αθέμιτου ανταγωνισμού, ο οποίος περιλαμβάνει, κατά την έννοια της εν λόγω συμβάσεως, «ψευδείς ισχυρισμ[ο]ς] κατά την άσκηση του εμπορίου που μπορούν να δυσφημίσουν την επιχείρηση, τα προϊόντα ή τη βιομηχανική ή εμπορική δραστηριότητα ανταγωνιστή». Λαμβανομένων υπόψη των δύο αυτών στοιχείων πρέπει να θεωρηθεί ότι ο όρος «αθέμιτος ανταγωνισμός» κατά την έννοια του κανονισμού Ρώμη II περιλαμβάνει πράξεις συκοφαντικής δυσφημίσεως.

¹⁰³ Ομολογουμένως, η εν λόγω διάταξη εισάγει εξαίρεση στον κανόνα του άρθρου 6, παράγραφος 1, κατά το οποίο «[τ]ο εφαρμοστέο δίκαιο στην εξωσυμβατική ενοχή η οποία απορρέει από πράξη αθέμιτου ανταγωνισμού είναι το δίκαιο της χώρας στην οποία θίγονται ή ενδέχεται να θιγούν οι σχέσεις ανταγωνισμού ή τα συλλογικά συμφέροντα των καταναλωτών». Ωστόσο, θεωρώ ότι αυτή η εξαίρεση σημαίνει ότι σκοπεύει, ιδίως, στο να επιτρέψει, όπου είναι σκόπιμο, την εφαρμογή των ειδικών κανόνων που προβλέπονται από το άρθρο 4, παράγραφοι 2 και 3, του κανονισμού. Βλ. *Wautelet, P.*, «Concurrence déloyale et actes restreignant la libre concurrence», *R.D.C.*, 2008/6, Ιούνιος 2008, σ. 512. Κατά συνέπεια, σε αρκετές υποθέσεις, δεν θα υπάρχει διαφορά μεταξύ των αποτελεσμάτων που παράγονται από την εφαρμογή των δύο αυτών κανόνων, καθόσον ο τόπος στον οποίον επέρχεται η ζημία συχνά είναι η ίδια η αγορά. Επιπλέον, σύμφωνα με την αιτιολογική σκέψη 21 του εν λόγω κανονισμού, ο ειδικός κανόνας που προβλέπεται από το άρθρο 6, παράγραφος 1, δεν παρεκκλίνει από τον γενικό κανόνα που θεσπίζει το άρθρο 4, παράγραφος 1, στον οποίον παραπέμπει το άρθρο 6, παράγραφος 2, αλλά, αντιθέτως, τον εξειδικεύει.

¹⁰⁴ Η ζημία που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη για τον προσδιορισμό του τόπου επέλευσης της ζημίας είναι η άμεση ζημία, όπως τούτο προκύπτει από την αιτιολογική σκέψη 16 του εν λόγω κανονισμού. Βλ. απόφαση της 10ης Δεκεμβρίου 2015, *Lazar* (C-350/14, EU:C:2015:802, σκέψη 23).

V. Πρόταση

105. Δεδομένου ότι η αξίωση με αντικείμενο τη διόρθωση των δεδομένων και τη διαγραφή ορισμένων πληροφοριών μπορεί να ασκηθεί μόνον ενώπιον των δικαστηρίων του τόπου διαμονής του εναγομένου ή των δικαστηρίων του τόπου επέλευσης του γενεσιουργού της ζημίας γεγονόςτος ή των δικαστηρίων του τόπου στον οποίο βρίσκεται το κέντρο των συμφερόντων του ενάγοντος, προτείνω να δοθεί στο προδικαστικό ερώτημα η ακόλουθη απάντηση:

Το άρθρο 7, σημείο 2, του κανονισμού 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2012, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, έχει την έννοια ότι ενάγων ο οποίος προβάλλει πράξη αθέμιτου ανταγωνισμού που συνίσταται στη διάδοση δυσφημιστικών δηλώσεων στο διαδίκτυο και ο οποίος ζητεί τόσο τη διόρθωση των στοιχείων και τη διαγραφή συγκεκριμένων πληροφοριών όσο και την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης για την ηθική βλάβη και αποζημίωσης για την οικονομική ζημία που απορρέει από αυτήν, μπορεί να ασκήσει αγωγή ή να προβάλει την αξίωσή του ενώπιον των δικαστηρίων κάθε κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου είναι ή ήταν προσβάσιμες οι πληροφορίες που δημοσιεύθηκαν στο διαδίκτυο, με αντικείμενο την επιδίκαση αποζημίωσης μόνον για τη ζημία που προκλήθηκε στο έδαφος αυτού του κράτους μέλους. Προκειμένου, ωστόσο, τα δικαστήρια αυτά να αποκτήσουν την απαιτούμενη διεθνή δικαιοδοσία, είναι απαραίτητο ο ενάγων να μπορεί να αποδείξει ότι διαθέτει σημαντικό αριθμό καταναλωτών στην περιφέρεια του αντίστοιχου δικαστηρίου, οι οποίοι είναι πολύ πιθανόν να έχουν πρόσβαση στην επίμαχη δημοσίευση και να την κατανοούν.